

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

ELS MOLINS HIDRÀULICS DE CERVELLÓ

TREBALL FINAL DE GRAU D'ARQUEOLOGIA

CURS 2019/2020

Alba Arévalo López

18024495

Nom del Bloc matriculat

Arqueologia Medieval i Postmedieval

Tutora: Marta Sancho Planas

Agraïments

En primer lloc vull agrair a la meva tutora Marta Sancho Planas per dedicar-me temps i paciència al llarg d'aquests mesos.

A Maria Soler i Pere Lluís Artigues per assessorar-me amb la bibliografia i proposar-me consells molt útils.

A la meva mare Gemma López Niella i la meva tieta Mònica, per donar-me la seva opinió sincera respecte al TFG i ajudar-me amb la recerca de molins.

Als meus amics per escoltar els meus àudios de 5 minuts o més. També per estimar-me i valorar-me tal i com sóc.

Finalment, agraeixo a Iván Díaz Morón i Jose Antonio Trujillo per ajudar-me amb el programa QGIS.

ÍNDEX

1. Resum.....	Pàg.3
2. Introducció.....	Pàg.3
3. Objectius.....	Pàg.4
4. Metodologia.....	Pàg.5
5. Història del molí hidràulic.....	Pàg.6
5.1 Tipologies i funcionament.....	Pàg.9
6. Presentació del terme.....	Pàg.14
6.1 Situació geogràfica i geològica.....	Pàg.14
6.2 Context històric.....	Pàg.25
6.3 El castell de Cervelló i l'Església de Santa Maria de Cervelló.....	Pàg.28
7. Molí de Can Batlle.....	Pàg.34
7.1. Antecedents arqueològics. Estudi d'un molí.....	Pàg.34
7.2.El funcionament del molí.....	Pàg.35
7.3.L'ampliació. Segles XVII - XVIII.....	Pàg.36
8. Els molins de Cervelló.....	Pàg.37
9. La relació entre molins i horts.....	Pàg.51

10. Conclusions.....	Pàg.55
11.. Glossari.....	Pàg.56
12. Bibliografia.....	Pàg.57
13.Webgrafia.....	Pàg.60
14. Annex.....	Pàg.61

1. Resum

Gran part de la tasca realitzada al llarg dels mesos es basa amb la recopilació de documentació escrita referent al terme del castell de Cervelló. Els principals eixos en el qual es reforça l'estudi són: l'arqueologia i l'ús d'un software de georeferenciació per tal de localitzar els molins i poder fer un anàlisi territorial global.

Paraules claus: molins hidràulics, arqueologia del paisatge, prospecció, mecanismes, metodologia.

Abstract

During the work done over the months is based on the collection of written documents regarding the term of Cervelló. The main axes in which study is reinforced are: archaeology and the use of a georeferencing software in order to locate the mills and to be able to make a global territorial analysis.

Keywords: watermills, Landscape archaeology, prospecting, mechanisms, methodology.

2. Introducció

La motivació que m'ha fet portar fins aquí és per conèixer millor el terme del castell de Cervelló durant el segle X.

En un primer moment volia englobar l'estudi territorial des del punt de vista militar. Em vaig posar en contacte amb l'arqueòleg Pere Lluís Artigues per resoldre algunes qüestions relacionades amb el castell. Em va parlar sobre els molins fariners de Cervelló, sense saber-ne res d'ells.

Gràcies a aquesta proposta vaig pensar que donaria més joc analitzar les fonts consultades, juntament amb les dades arqueològiques que aniria recopilant al llarg d'aquests mesos.

3. Objectius

3.1. Entendre i definir l'articulació del terme del castell de Cervelló durant el segle X, mitjançant la recerca de quins territoris el comprenien, en relació amb els municipis actuals, i quins en formaven part.

3.2. Fer una anàlisi de l'àmbit territorial del terme de Cervelló, incloent les vies de comunicació per tal de localitzar els territoris en un mapa.

3.3. Estudiar la toponímia dels rius i muntanyes que puguin aparèixer en les fonts consultades.

3.4. Crear diferents mapes dels molins hidràulics horitzontals existents que apareixen documentats a les donacions i vendes del segle X; ja que una altra part del treball, consistirà en la identificació d'aquests a partir de la prospecció arqueològica, per donar una ubicació més curosa de les possibles restes o elements que es puguin relacionar.

4. Metodologia

Descripció del funcionament i els orígens del molí hidràulic horitzontal, sobretot els hidràulics en contextos medievals, ja sigui per tipologia com pel context històric de la Catalunya Vella.

Recerca documental del terme de Cervelló entorn el segle X, del qual hi ha més volum d'informació respecte als molins i altres activitats econòmiques que s'explotaven durant la gestació de la futura baronia, ja que, gran part de la documentació són donacions i vendes dels habitants del terme.

Explicació de les característiques del terme, exclusivament en un apartat fent èmfasi en els punts neuràlgics de Cervelló, com són el castell i l'església.

Metodologia arqueològica i documental de les dades: constarà de diverses parts:

- **Treball de camp:** consistirà en una prospecció visual de l'entorn: per la zona del castell, i els rius que es mencionin a la documentació.

Aquest treball de camp em servirà per a documentar els possibles molins que es puguin localitzar (alguns d'ells resten actualment com molins paperers,

transformats entre els segles XIV - XVII). D'altres no han perdurat al llarg del temps però, des del punt de vista arqueològic, es pot fer una aproximació per les evidències que apareixen al camp de treball, com rescloses, recs, canals, etc.

Reconeixement dels molins sobre el terreny: relacionant-los amb el paisatge, basant-me en la informació recopilada, que formarà part del *corpus* del treball.

Elaboració d'una sèrie de mapes amb l'ajuda del software QGIS: per donar una explicació gràfica d'allò que s'explicarà. Inclouré la comparació fotogràfica (vols americans dels anys cinquanta) amb l'ICGC per observar si hi ha algun canvi físic i/o evolutiu respecte a l'entorn del terme (comparació fotogràfica on podem localitzar vinyes, horts, prats, molins...).

Redacció de conclusions: contrastant els resultats de la recerca.

5. Història del molí hidràulic

L'origen del molí hidràulic no és del tot clar. Es creu que a inicis del segle I aC, els romans vencedors de Mitrídates VI del Pont (situem el lloc de la batalla a l'actual Turquia) van documentar per escrit la descripció d'un molí hidràulic de rodet horitzontal, amb eix vertical (Mayor, 2016: 18).

Poc després, l'enginyer i arquitecte Vitruvi representà un altre model, fent una nova proposta: un molí de roda vertical que necessitarà uns engranatges per moure les moles. Gràcies a aquesta innovació tecnològica la potència augmentà (Bolòs i Nuet, 1983:44).

Durant l'Imperi Romà, i sense moure'ns del s I aC, podem destacar dos exemples paradigmàtics com el de Barbégal, una ciutat francesa, i Montecassino, a Itàlia, que consten de molins de roda vertical, ja que no només utilitzaven el molí manual. A les ciutats més riques i poblades van començar a implementar el molí hidràulic (Pérez, 2008: 54).

Amb la caiguda de l'Imperi Romà d'Occident, i després de l'entrada dels pobles germànics, el nombre de molins hidràulics s'anirà incrementant. Aquest esdeveniment és el resultat de la introducció progressiva de mà d'obra esclava, que aportarà el treball necessari per a l'economia i el consum de la població.

A Hispànica, no es pot assegurar l'existència d'aquests molins hidràulics. Com assenyala Jordi Bolòs, es creu que podrien haver-hi per la zona del litoral, mentre que a la zona interior trobem els molins manuals (Bolòs i Nuet, 1983:44).

Durant la conquesta franca, iniciada el segle IX, a la Catalunya Vella, es detecta un cert nombre de construccions de molins a la documentació escrita, tot i que, en aquella època la informació era bastant escassa; no hi constava qui o per quines persones van ser construïts (Virella, 2004: 260).

A mesura que els comtats es formen, es creen noves realitats. Per una banda tenim famílies pageses o nobles que custodiaven les terres en plena propietat a partir de l'*aprisio*¹. Evidentment, les aigües eren propietat del comte, malgrat que a la pràctica, sovint aquests pagesos repobladors de noves terres, les aprofitaran per a construir molins.

Més tard, en el procés de senyorialització, aquest dret passarà a mans del senyor feudal, sigui eclesiàstic o laic. Les terres passaran a ser tinences i els seus habitants hauran de pagar impostos. A vegades, fins i tot, el senyor els expropiava, o construïa els seus propis molins per obligar-los a moldre.

Per altra banda, alguns molins hidràulics van ser construïts abans dels segles X i XI, en territoris de la Catalunya Vella, desmentint així la idea de que estiguessin completament

---

¹ *Aprisio*: Aquest concepte fa referència a la famosa llei dels 30 anys, en el qual es prenia possessió d'algun indret erm, per explotar-lo i viure-hi. A la Catalunya Vella es va donar a terme entre els segles VIII i X. Aquest esdeveniment havia de ser informat pel comte, ja que en ser terres públiques podia reclamar-les en qualsevol moment, a condició que no s'hagi exhaurit el temps establert perquè formaria part de l'aprisiador (per exemple, una família pagesa, laic o eclesiàstic), si més no, ho haurà de demostrar. (Virella, 2004: 253).

deshabitats. Recolzant aquesta afirmació se sol relacionar la *Lex Visigothorum*² amb la prohibició de destruir els molins, així com la desviació de les aigües per no perdre la font d'energia dels altres, però a la pràctica se sap que se seguia fent (Bolòs, 1995:153).

Un cas relacionat amb el punt anterior, són els molins del terme del castell de Cervelló, mencionats per primera vegada a inicis del segle X. Una prova més que fa pensar que van ser construïts abans de dit segle o pocs anys abans (Bolòs i Hurtado, 2018: 63). El més probable, és que durant l'ocupació de les terres, els molins fossin mantinguts i heretats per la mateixa comunitat pagesa fins que, en alguns casos, acabessin per ser venuts als monjos de Sant Cugat (Virella, 2004: 270).

La inseguretats i la superstició seran també causants d'un augment del nombre de donacions entre comunitats pageses o nobles, en benefici de les entitats eclesiàstiques, amb la finalitat de salvar l'ànima, per tal d'arribar nets al dia del Judici Final (Virella, 2004: 271).

Tota aquesta documentació procedent del Cartulari de Sant Cugat és interessant perquè, a part de fer una llista del que consta el molí, ja sigui les moles, els ferros, eines, etc., sovint, també fa referència als noms dels antics propietaris i els molins adjacents, inclús poden mencionar la ubicació de cultius, rius i muntanyes, amb els seus topònims.

A l'època carolíngia (segles IX i X) es pot veure una certa organització dels territoris, a causa del nombre de viles i parròquies, així mateix per la presència de molins en petits nuclis de població. No hem d'oblidar, però, que abans de l'any 1.000 els molins hidràulics convivien amb els manuals. Aquesta qüestió es relaciona amb l'aparició dels mots com *molendinis o molinis*, clara referència als molins manuals sense que es faci cap esment explícit de la presència de rius, canals, rec... (Bolòs, 1995:160).

La característica principal dels molins de l'Alta edat mitjana és la seva senzillesa: de fusta o de pedra poc treballada, normalment construïts a la vora del riu, molts d'ells ni presentaven bassa ni pous. La teulada era d'enramat. Pel que fa a l'estudi arqueològic, no són fàcils de trobar sobre el terreny, i tampoc de situar-los (Bolòs i Nuet, 1983:49).

---

² La *Lex Visigothorum* es constituí amb una fusió de les lleis romanes amb les godes. La fa genuïna perquè els gots no tenien les tradicions per escrit. En aquesta llei hi havia altres afers com: la justícia i els costums de la població. Perdurarà més enllà dels visigots.

Uns dels indicis més evidents que es poden conservar en el paisatge són els negatius de les rescloses (Bolòs, 1995: 156).

Hi ha casos en els quals es realitza un estudi més exhaustiu sobre la qualitat i la geologia de les moles. Aquests estudis ens poden aportar informació de les pedreres, determinar l'exploració i l'origen de l'extracció.

Els molins construïts amb l'estil gòtic (segle XIV) o en segles posteriors, solen ser més rudimentaris i solen ser datables (Bolòs, 1995: 169).

5.1 Tipologies i funcionament

Al llarg de tota l'Edat mitjana, a grans trets, podem destacar dos tipus de molins hidràulics: els de roda horitzontal i els de roda vertical.

Els molins de roda horitzontal són presents en contextos Mediterranis, en els quals el nivell de pluviositat és força escàs i no abunda l'aigua, mentre que els molins de roda vertical predominen a les zones atlàntiques i septentrionals d'Europa. Ambdós models perduraran, fins i tot en època contemporània.

En els llocs de poca aigua, poden constar de diferents elements: una resclosa, canal i una bassa. La resclosa estava feta de fusta, còdols i terra. L'objectiu principal era elevar el nivell de l'aigua i si escau, derivar-la cap al canal, o desviar-la per regar els cultius, normalment a prop del riu. El canal era cavat al sòl o construït amb una base de fusta (Bolòs i Nuet, 1983: 61). La bassa té diverses formes, tot depèn de la topografia i l'espai disponible. El pou se situa a l'extrem de la bassa per on l'aigua precipitava cap al rodet.

En alguns casos, es documenta que se servia com a peixera, per exemple documentat en el Monestir de Poblet (Bolòs i Nuet, 1983: 61).

Al llarg de l'Edat mitjana hi havia tres tipus de molins fariners diferents: un senzill sense bassa ni pou, el segon disposa d'una bassa i, per últim, el tercer disposa d'una bassa amb un pou (Bolòs, 1995:160).

El **mecanisme** del molí que ens ocupa en aquesta descripció, el de roda horitzontal consta de diverses **parts**:

A la part inferior trobem, el cacau i l'arbre:

El cacau: és la part inferior de l'edifici, on entra l'aigua directament, que exerceix força de manera perpendicular al rodet amb l'objectiu de fer-lo girar, normalment fet de fusta.

L'arbre: és l'eix vertical conegut, ajuda a transformar l'energia en un moviment rotatori per tal de fer girar les moles. Podia mesurar entre un metre i un metre i mig, encaixant dins el rodet, i és falcat amb tascons de fusta.

Un bon exemple són els molins alt medievals o andorrans, que encara conserven aquest model en l'actualitat (Bolòs i Nuet, 1983: 61).

L'aigua també pot ser transportada gràcies al rec que la condueix cap a la bassa, que serà acumulada i utilitzada per donar pressió al rodet del molí, ja que caurà a través del pou.

Finalment l'aigua surt del cacau i torna al riu, o a un altre canal, segons els casos, per tal d'aprofitar-la per irrigar els horts (Donat i Solà, 2014:71).

I a la part superior trobem:

L'obrador o sala de les moles: se situa a la part superior del molí.

En un molí senzill com el que he estat descrivint, consta d'un **joc de moles**: la volandera (mola superior mòbil), suportada per l'encaix de la nadilla, i la mola fixa, la inferior, com es pot veure a la imatge a continuació.

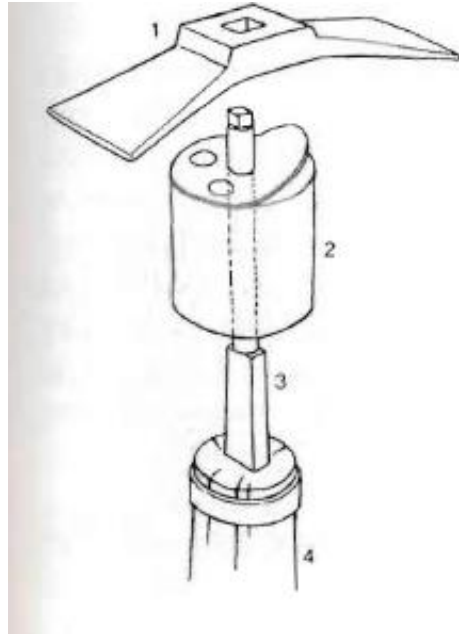

Fig. 1: Esquema de la nadilla i l'arbre. Exemple d'un molí fariner de roda horitzontal (Bolòs; Nuet, 1983:31).

Aquestes són les parts bàsiques del mecanisme d'un molí, localitzades a la part superior, que s'encaixa la mola fixa i la volandera.

Els números mostren els noms i la seva situació.

- 1) La nadilla, que suporta la mola volandera
- 2) La caixa, peça de ferro que encaixa amb la mola.
- 3) Coll-ferro, situat a l'extrem superior de l'arbre
- 4) Arbre

La mola fixa presenta unes incisions amb la funció de separar el segó del gra, per facilitar la mòlta.

El procediment de la mòlta consistia en, primer de tot, evocar el gra a la tremuja, un dipòsit amb forma d'embut on s'acumula i s'emmagatzema el gra.

Quan comença a buidar-se la tremuja, els grans a poc a poc passen pel canalet, que seran conduïts cap a l'ull de la mola on cauran directament entre la mola volandera, i la mola fixa, que farà el treball de fricció.

Quan el gra estigui suficientment mòlt sortirà cap a la farinera, en el qual es disposarà en sacs, per després comercialitzar amb els pobles del voltant o pagar al senyor en qüestió (Bolòs; Nuet, 1983:31).

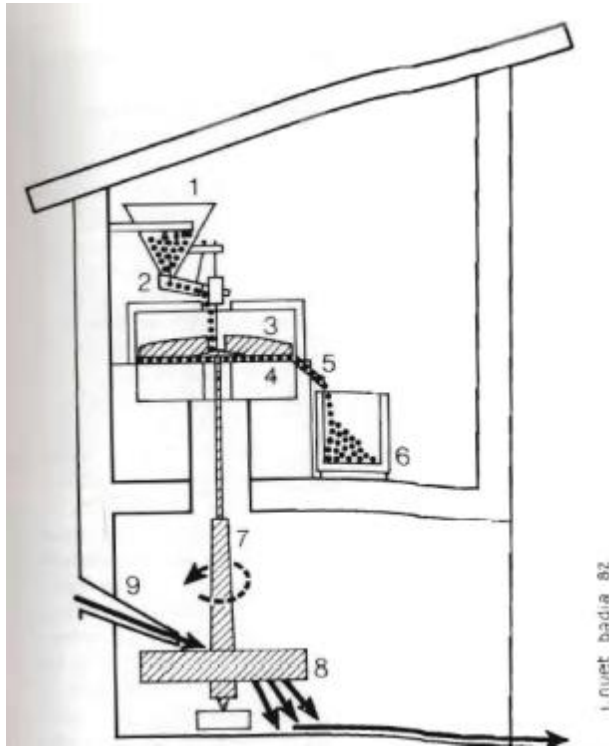

Fig. 2: Esquema d'un molí fariner de roda horitzontal. Il·lustra el funcionament i les parts dels mecanismes (Bolòs; Nuet, 1983:31).

Aquesta imatge és el cas d'un molí que conté un canal (9) amb bassa.

- 1) Tremuja
- 2) Canalet
- 3) Mola volandera
- 4) Mola fixa
- 5) Farinal
- 6) Farinera
- 7) Arbre
- 8) Rodet

Els molins alt medievals no constaven d'habitacles, ja que el pagès vivia i dormia a part. En anys després, es mostren certs canvis. Depèn de les necessitats del moment, el molí s'ampliava i a l'obrador s'afegia una petita estança on poder dormir quan es requerien més hores de treball, o dels diferents horaris d'ús marcats pel senyor i pactats entre veïns (Bolòs i Nuet, 1983: 64).

Durant els segles XII i XIII la població va experimentar un increment demogràfic i econòmic que afavorí al comerç i a la proliferació de casals moliners pel comtat, especialment ho podem observar a la Vila de Matoses (actual Molins de Rei), situats al cantó esquerre del riu Llobregat (Fernández, 2008: 18).

L'iniciador d'aquest projecte va ser el comte-rei Alfons el Cast, però li va confiar la construcció a Joan Moliner (Fernández, 2008: 18).

Aquest esdeveniment serà objecte de disputes pel control de les terres, de l'aigua i del comerç entre diferents senyors, que involucraran fins i tot al mateix rei.

6. Presentació del terme

6.1 Situació geogràfica i geològica

Cervelló es considera com un dels municipis més grans del Baix Llobregat, té una superfície de 241,4m² (cervello.cat).

Aquest extens territori engloba des de la vall de la riera de Cervelló fins a les serres de l'Ordal (enciclopèdia.cat).

Des del punt de **vista geològic**, ens trobem davant d'una **diversitat litològica**.

Les muntanyes del Garraf – Ordal

Afloreixen materials de l'edat Paleozoica i Mesozoica, que mostren relleus elevats condicionats per la falla del Llobregat, on predomina materials Quaternaris (meteovallirana.es).

A Gavà, Begues i Cervelló

Són presents materials de l'edat Paleozoica, formada per pissarres, fil·lites, sericites i cornubianites. Clarament els podem observar a la boca dels túnels de la variant (carretera B-24).

Cervelló

A grans trets, està format per conglomerat de quars, gresos i argiles vermelles, a part de sals sòdiques potàssiques, originades durant el període triàsic (meteovallirana.es).

Els gresos i les argiles vermelles componen un to vermell ataronjat molt característic, present a diverses construccions al llarg dels anys, per exemple: l'església de Santa Maria de Cervelló, el castell i les barraques de vinya. Fet que demostra l'exploració efectuada a la zona (meteovallirana.es).

Desdel punt de vista **geogràfic**, el terme està envoltat per set municipis: La Palma de Cervelló, Vallirana, Gelida, Subirats, Torrelles de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts i Corbera de Llobregat.

Els rius principals d'aquest municipi són tres: la riera de Cervelló, la riera de Santa Maria i la de Rafamans. Aquest últim travessa paral·lelament tot el municipi de la Palma de Cervelló, juntament el Camí Antic i s'ajunta amb la riera anomenada com el municipi. Tots tres desemboquen al riu Llobregat, a l'altura de Sant Vicenç dels Horts.

Té una localització estratègica, no només pel control de les possibles amenaces davant dels sarraïns, sinó perquè era un pas obligatori pel camí de Barcelona cap a Vilafranca del Penedès i Sant Boi (Vives, 2008: 430).

Aquests dos camins principals, el que va cap a Barcelona i el de Vilafranca, tindran rellevància més endavant quan Guillem II de Cervelló ordeni la construcció d'un Hospital a Oleseta (Olesa de Bonesvalls) l'any 1262, com consta en el seu testament. La construcció proporcionarà hostatge als viatgers i a les persones més desfavorides (Capmany i Pascual, 2008: 11).

Dins del mateix context, Guillem II reformà el Castellnou de Montpedrós (Santa Coloma de Cervelló) on tenia al seu abast el control del riu Llobregat, a part de disposar camps de cultiu i els casals de molins construïts a Sant Vicenç dels Horts i a Santa Coloma de Cervelló. Aquests dos municipis eren les principals fonts d'ingressos.

Per tant, el Castell de Cervelló deixà de ser un lloc “neuràlgic” dins de la baronia, referint-se com castell vell de Cervelló (Fernández, 2000: 86).

Els senyors de Cervelló van ser fidels a la Corona fins el segle XIII, segle que va començar en nombroses revoltes. La més sonada va ser la de Guillem II contra Jaume I (CEDIP, 1995: 5).

El terme de Cervelló comprenia els actuals municipis: la Palma, Santa Coloma de Cervelló, Garrosa (Sant Vicenç dels Horts), Pallejà, Torrelles de Llobregat, Vallirana i Olesa de Bonesvalls, com es pot veure el mapa a continuació:

Fig. 3: Vista general del territori de Cervelló (en vermell, sense comptar Corbera). Com mostra al mapa, dins del mateix terme, estava limitat per vil·les o per parròquies en qüestió (línia lila). Aquests límits històrics han conservat en major mesura l’extensió actual dels presents municipis.

Mapa extret de Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, 2018: 101.

Algunes rieres que localitzem a la zona i són esmentades a la documentació escrita, segueixen sent tributàries del riu Llobregat sobretot, *Rivo Cervilione* (Cervelló),

Torrillas (Torrelles) i la Palma (*ipsa Palma*) en les quals hi ha més presència de molins hidràulics, exceptuant a Torrelles de Llobregat (Fernández, 2000: 86).

Són els documents escrits els que ens ajuden a establir les afrontacions territorials. Sovint mencionen de manera explícita indicant, per exemple, l'objecte de venda i/o on es trobava; al costat d'un torrent, horts o d'una muntanya, de les quals podem fer l'evolució etimològica (en el cas que s'hagi conservat un nom similar on aparegui constantment a la documentació). També es pot reconèixer diferents topònims que s'han transformat durant el transcurs del temps, per tal de localitzar antics camins que conservem el dia d'avui.

Ipsa Palma (la Palma de Cervelló)

És un dels exemples que poden aparèixer a la documentació respecte a l'origen del seu topònim.

Se sap que alguns alous d'aquest indret pertanyien al comte Borrell després de deixar per escrit la donació al monestir benedictí Sant Pere de les Puelles³, fent una breu descripció dels límits dels alous. Fa esment la muntanya Montmany, límit vigent actualment (Capmany i Pascual, 2008: 16).

Un cop cedides les terres, l'any 991 aquesta institució donà el topònim d'*ipsa Palma*, que més tard la coneixerem com a Palma (Capmany i Pascual, 2008: 16).

---

³ La Institució va ser fundada l'any 945 pels comtes Sunyer I i Riquil·la de Tolosa. El bisbe d'aquell moment, Guilarà de Barcelona, va concedir el dret de recepció de primícies i delmes corresponent a les diverses possessions que tenia a: Barcelona, Parets del Vallès, Cervelló i Castellar del Vallès (Bolòs i Hurtado, 2018: 158).

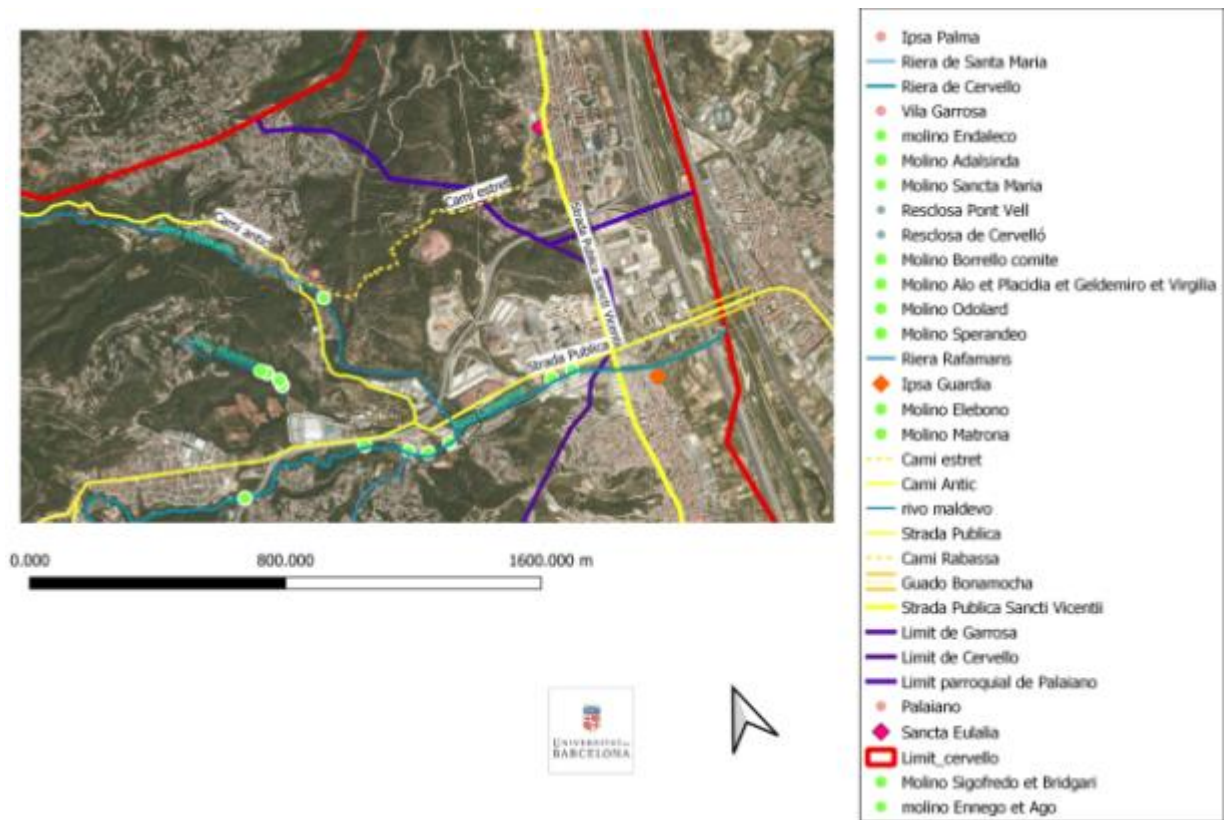

Fig. 4: Vista general de la Palma, Cervelló, Pallejà i Sant Vicenç dels Horts. Els cercles de color verd mostren la situació dels molins en aquell moment. Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

Ens arriba més informació de la Palma per una altra donació d'un molí fariner, el propietari es deia Endaleco. Aquest molí únic exemplar documentat es coneix pel nom de *Molí fariner del Pèlag del Gat*, que constava d'un rec que sortia de la resclosa, situada al Pont Vell (fig. 5).

Actualment no queda constància de la ubicació del rec, es creu que podria ser pel Camí Estret, ja que el més probable és que es destruís durant la remodelació de la resclosa i el pont (DIBA.cat).

Aquest camí històric porta diverses direccions:

La primera va en direcció a la quadra de Pallejà, unint amb un altre camí secundari: el Camí Antic.

Tant la riera Rafamans com la riera de la Palma, desemboquen a la riera de Cervelló.

La Palma com altres termes que formaven part del terme del castell de Cervelló, tenien una economia basada en el cultiu de petits conreus i horts, sobretot de vinyes, com és el cas de Vallirana, entre altres (Capmany i Pascual, 2008: 10).

Valleriana (Vallirana)

Era una quadra que estava sota la jurisdicció del castell termenat, des del punt de vista politicoadministratiu. El seu origen es remunta des del Baix Imperi.

La primera referència documental apareix l'any 904, en el qual l'abat de Sant Cugat entrega a Teodoric de Barcelona les capelles de Sant Silvestre i Santa Leda amb el fi de posseir-les i restaurar-les. Queda el dubte si realment la capella de Sant Silvestre formava part de la quadra de Vallirana (Geladó, 2017: 22).

Hi ha un altre testimoni de l'any 949 que es tracta d'una donació de vinyes al monestir de Sant Cugat (Geladó, 2017: 22).

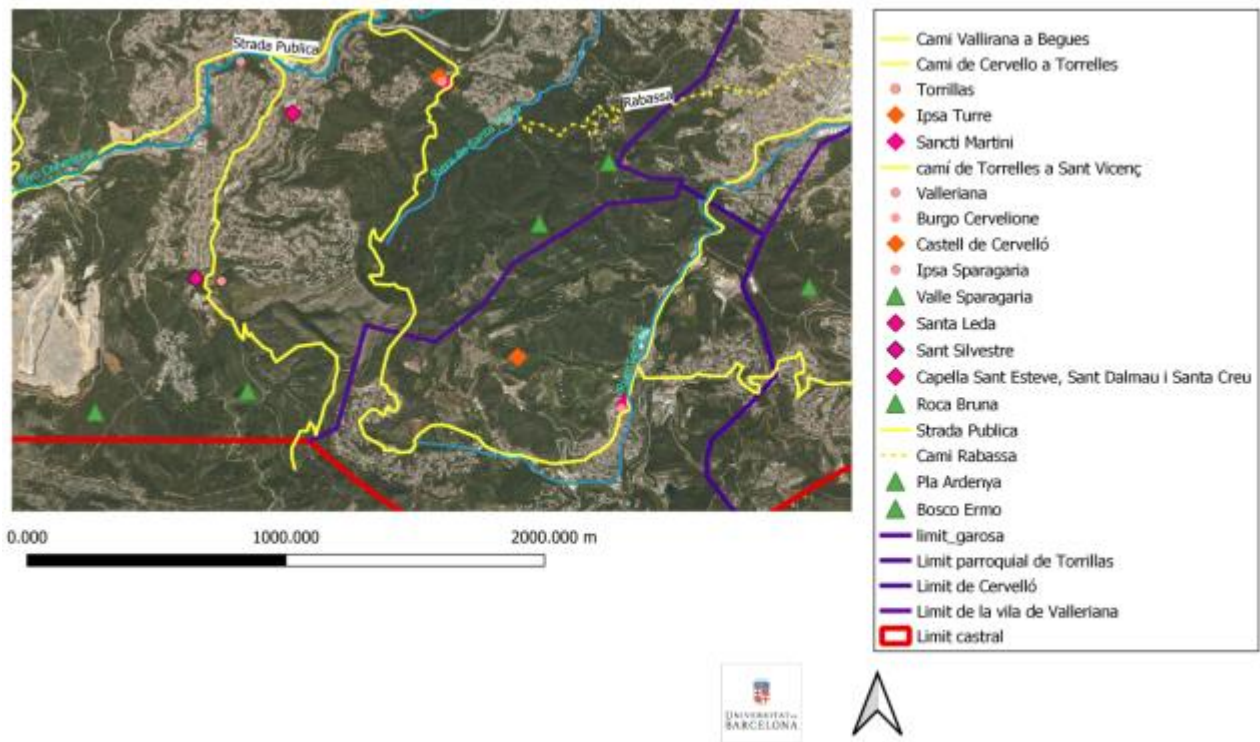

Fig. 6: Vista general de les quadres de Vallirana i Torrelles, juntament amb Sant Vicenç dels Horts.

Molts dels camins citats al mapa es mostren amb noms actuals, com és el cas de Rabassa, un dels camins més directes per anar al castell de Cervelló (Vives, 2007: 391).

Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

L'afrentació que es coneix entre Vallirana, Olesa i Torrelles és el Bosc Erm, el Pla d'Ardenya i la Vall d'Esparreguera (Vall d'Arús) que queda dividit pel camí, que s'inicia a Vallirana fins a Begues (*Bigash*).

Aquest mateix camí travessa al bell mig de la capella de Sant Silvestre i l' *ipsa* Sparagaria (Esparreguera), documentada l'any 960 (Pagès, 1983: 118).

Un altre camí que el fa interessant és el que comença per l'*strada publica*.

L'*strada publica* travessa el castell, la capella i el burg de Cervelló directe cap a Torrelles, passant per davant de la torre, l'església Sant Martí i el mateix poble), fins arribar a Santa Coloma de Cervelló, pujant cap a Sant Vicenç dels Horts (Vives, 2007: 430).

Respecte als molins, la primera referència són els de Llibra del segle XII. Un tal Duran Lleopard fa aquesta donació al seu fill Berenguer, en el qual l'escrit també consta dels drets a moldre dia i nit.

Cito textualment, traduït en català: “Et retinc jo, Duran Lleopard, en tot això i per sempre, a les meves voluntats, fer un dia i una nit en el molí de la Llibra” (Fernández, 2000: 87).

Més endavant, concretament l'any 1257 torna a aparèixer la venda d'un rec i el seu canal.

Actualment l'únic que es conserva dels molins són dues torres i dos murs, situades una a cada banda del passeig de Sant Lluís, Vallirana. Les dues torres estan dins de propietats privades, una d'elles reutilitzada com una xemeneia (Catalunyamedieval.es).

Fig. 7: Fotografia d'una de les torres. Són conegudes també amb el nom de Torre dels moros.

Autor: Ricard Ballo, 2017 (Catalunyamedieval.es).

Vila Garrosa (Sant Vicenç dels Horts)

Era un altre terme que formava part del castell de Cervelló. Antigament es coneixia amb el nom de vila Garrosa.

Trobem algunes notícies que fan referència a l'articulació i comunicació entre altres poblacions, també l'ús d'aquestes terres.

Per una part, es menciona els horts comtals (*Ortos Chometales*), que posteriorment donarien el nom de Sant Vicenç dels Horts.

A diferència d'altres poblats com Cervelló, la Palma i Vallirana, Sant Vicenç dels Horts era un poblat menys dispers. Constava d'una torre de Guàrdia (*ipsa Guardia, 960*). Actualment no es conserva cap resta de la dita torre (Bolòs i Hurtado, 2018: 177).

Els horts es localitzaven al llarg de la riba dreta del riu Llobregat, entre Sant Vicenç, Santa Coloma de Cervelló i Sant Boi, els seus límits, on hi havia una terra irrigada (Bolòs i Hurtado, 2018: 177).

El germà del comte Borrell II, Miro I va fer una donació testamentària al monestir de Sant Cugat l'any 964 juntament amb algunes esglésies i la meitat dels alous (La Palma, Torrelles i Montpedrós) del castell de Cervelló, a part de les seves cases, vinyes i horts. El mateix any, s'esmenta el rec (*regio de Miro comite*) (Bolòs i Hurtado, 2018: 175).

La vila de Garrosa estava formada per una **sagrera**, al voltant de l'església *Sanctus Vicentius*, d'origen visigot. Més tard donarà el topònim del poble (Bolòs i Hurtado, 2018: 175).

Trenta anys més tard, Ramon i Ermengol venen al vicari Ènnec Bonfill els termes del castell de Cervelló, terres que havien sigut anteriorment dels seus tiets, Borrell II i Miro I (Pagès, 1992: 332).

L'activitat molinera a Sant Vicenç dels Horts es va establir vers el segle XIII, quan va tenir lloc una **permuta** entre el baró Guillem de Cervelló i el sagristà de Sant Cugat. La jurisdicció de l'antic molí en mans del baró va impulsar el projecte d'un nou casal, entre vila i el riu (Fernández, 2008: 25).

L'strada publica travessa el gual pel riu Llobregat, el camí en direcció a Sant Feliu i Barcelona (Bolòs i Hurtado, 2018: 168).

Santa Coloma de Cervelló

En aquest terme s'esmenta la Torre d'Eles a través d'una venta que van realitzar els comtes Ermengol i Ramon Borrell a Ènnec Bonfill, l'any 992. Aquesta torre preromànica apareix perfectament descrita a la documentació, gràcies a aquest fet ha permès la seva identificació, i determinar la seva limitació territorial amb el terme d'Eramprunyà (Pagès, 1992: 419).

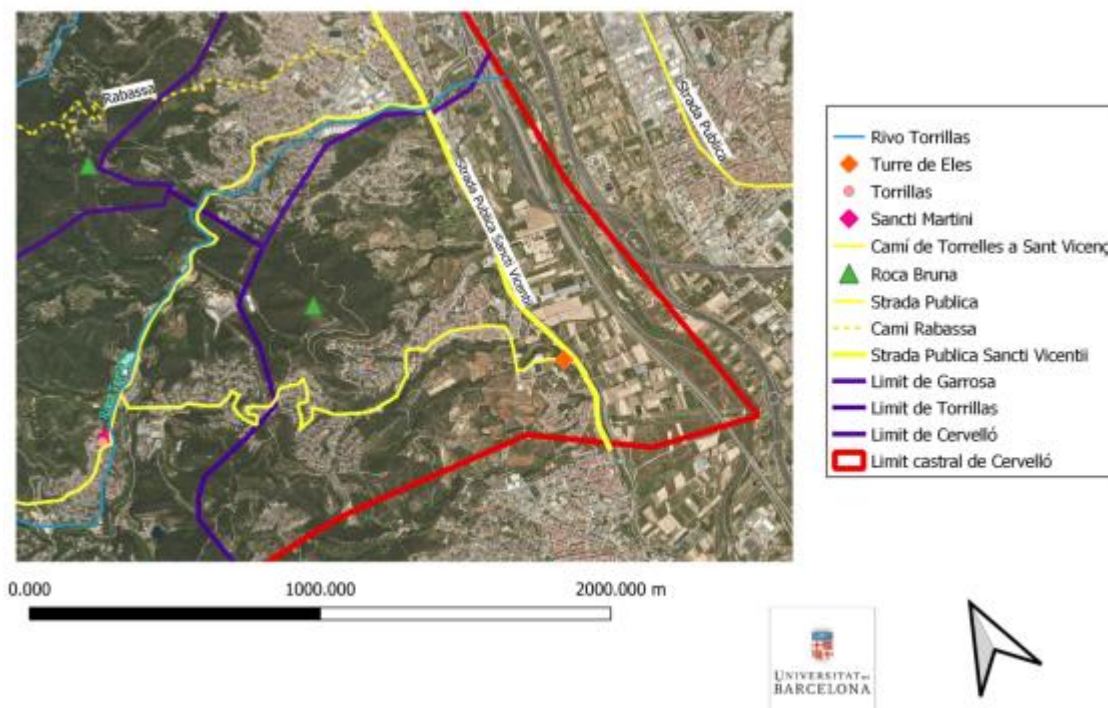

Fig.8: És un terme ben comunicat pels camins de Torrelles cap a Sant Vicenç, juntament amb el camí que articula cap a Sant Boi, afrontada amb *Torre de Eles*. Més tard nombrada com Torre Salbana, que esdevindrà en una masia fortificada el segle XIV.

Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

La presència de molins a Santa Coloma de Cervelló va ser similar a la de Sant Vicenç dels Horts, construïts vers el segle XII i XIII. Guillem de Cervelló va empenyorar-los a

Berenguer de Castellvell, que es va fer càrrec de la construcció. El més conegut és el casal de Campllong, de l'any 1213 (Fernández, 2008: 23).

Aquest fet va ser favorable per ambdues parts, ja que per una banda Berenguer tenia la plena potestat per a construir-ne de nous entre el mas de Campllong fins als límits de Sant Boi, prendre les aigües dins del terme de Cervelló, i regar els camps de la parròquia de Santa Coloma. I d'altra banda era favorable pel baró Guillem II donat que rebia la meitat dels guanys (Fernández, 2008: 23).

Els últims dos termes que presento, són Torrelles de Llobregat i Pallejà.

Turrillas (Torrelles de Llobregat)

Torrelles de Llobregat, o Sant Martí de Torrelles era una quadra que formava part del terme del castell de Cervelló. Constava d'una o diverses torres⁴ que servien pel control i la comunicació directe amb el castell.

El seu topònim apareix l'any 957 a causa d'una donació que s'efectua d'uns alous de Vallirana a Sant Cugat del Vallès.

A més a més, descriu les seves afrontacions: *rio qui vocant Turrillas* (Vila, 2005: 2).

Hi ha tres postures respecte a l'origen: per una banda, la primera s'enfoca sobre l'alta presència de torres al terme. La segona és topònim del riu, referència que apareix a la documentació. Hi ha una altra, la tercera postura, que va ser totalment descartada. En ella s'explicava que el topònim va ser donat gràcies als senyors de Torrelles, esdeveniment fals perquè no apareixen vers el segle XIV (elllobregat.com).

Martí de Torrelles va ser senyor feudal de Pallejà on posseïa terres i vivia al seu castell, alhora que era senyor a Torrelles (enciclopèdia.cat).

---

⁴ Actualment només es conserva una de les suposades torres, la *Torre del Senyor*, jaciment excavat l'any 2005. Van determinar que la torre datava del segle XIV.

Aquesta torre se situa dins del municipi, concretament al marge esquerre de la riera de Torrelles (vegeu al mapa) al fons de la vall (Vila, 2005: 1).

Aquests dominis es basaven en una economia totalment agrària, també disposava de zona de pastura, boscos i terres de conreu (Ajuntament de Torrelles, 2020).

L'extensió territorial, com els límits històrics, s'estableixen en l'actualitat, després de 1.000 anys.

La confrontació amb la quadra de Vallirana se separa pel serrat de Can Güell, nomenat anteriorment com *Bosco Eremo*, ben a prop de la capella de Sant Silvestre.

Aquesta quadra comptava amb una església (*ecclesia de Turrilias*) que apareix en el testament del comte Miro I el 966, més tard, el 1089 es documenta l'advocació a Sant Martí (enciclopèdia.cat).

Palaiano (Pallejà)

no hi ha cap informació sobre molins, el mateix passa amb Torrelles.

L'any 966 es localitza l'església de Santa Eulàlia (*Sancta Eulalia de Palaiano*) (Bolòs i Hurtado, 2018: 184).

6.2 Context històric

A partir de la creació de la Marca Hispànica Barcelona va passar a ser un centre polític i militar El riu Llobregat va ser una zona conflictiva. La frontera es va establir a causa de diversos intents fallits per apoderar-se el riu Ebre (Vives, 2007: 390).

Fig. 9: Mapa de la Unió dels comtats d'Urgell i de Barcelona. El color taronja són els dominis del Casal de Barcelona-Urgell. El rosa pàl·lid fa referència al comtat de Cerdanya-Besalú.

La línia discontinua és la frontera amb l'Islam, darrer terç del segle X.

Mapa extret de Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, 2018: 24.

Es poden distingir diferents fases:

La primera té lloc al segle IX, poc després de la conquesta de Barcelona liderada per Lluís el Pietós. La banda dreta del Llobregat s'alçaven una sèrie de castells amb la finalitat de controlar camins, turons i rius d'accés cap a Barcelona (Vives, 2007: 390).

Durant aquesta fase podem destacar quatre castells, que se'ls assignava el control corresponent segons la seva localització estratègica:

El Castell de la Guàrdia (899), controlava l'accés a les terres de ponent.

El castell de Rosanes el pas antic de la Via Augusta, travessant el pont del Diable, i al curs baix del riu Anoia,

El castell d'Eramprunyà, control de la façana del litoral (actual Gavà),

El castell de Cervelló, control de la riera (amb el mateix nom) entre el Garraf i l'Ordal (Vives, 2007: 390). Era un dels quals tenien la funció principal de fortificar la frontera Llobregat – Cardener i Segre (Capmany i Pascual, 2008:16).

Durant la segona fase, un cop ocupada la conca penedesenca, el nombre de castells va augmentar, per assegurar-se el control de la zona (Vives, 2007: 391).

Aquestes dues primeres fases, tenen protagonisme les fortificacions que esdevenen pel procés de consolidació territorial, religiosa i política de la part baixa del Llobregat, un cop aconsegueixen ocupar terres islàmiques.

Malgrat aquesta victòria, els comtes de Barcelona van haver de reforçar i assegurar la frontera de la Marca a la part baixa de la riba dreta del Llobregat, que era la més inestable (Vives, 2007: 391).

Durant el regnat de Sunyer i Guifré Borrell, fills de Guifré el Pilós (840 – 897) la defensa es va ampliar vers el Penedès i després es va repoblar (Llurba, 2007: 10).

Com es pot deduir, els castells ocupaven llocs estratègics, tot i que amb el pas del temps, la gran majoria d'ells acabaran abandonant la seva funció, ja que era merament defensiva més que no pas centres de poder o econòmics.

El castell de Cervelló (*Castro Cervilione*) surt esmentat per primera vegada l'any 904 a causa d'unes donacions que fa el comte Guifré Borrell, fill de Pelós, i el bisbe Teodoric de Barcelona al Monestir de Sant Cugat, amb l'objectiu de consolidar i organitzar el poblament de la zona.

L'any 992, el castell i el terme de Cervelló van ser venuts pels comtes de Barcelona a un dels seus consellers, un familiar proper al Casal de Barcelona, el noble Ènnec Bonfill (Llurba, 2007: 11).

Entre els segles X i XI a bona part de la documentació s'esmenten diverses activitats econòmiques que es realitzaven en aquest indret, majoritàriament activitats destinades a

la molinaria, horticultura i ramaderia⁵. La població era dispersa, ja que comprenia un extens territori (Llurba, 1992: 9).

Ènnec Bonfill⁶, primer senyor de Cervelló, va ser el primer cap de llinatge⁷, una de les **nissagues** més influents a la Catalunya, entre els segles X al XIII els quals posseïren la jurisdicció de la baronia de Cervelló fins al 1297, que va ser venuda a Jaume II juntament amb els molins de Sant Vicenç dels Horts per 120.000 sous (Fernández, 2008: 26).

Al llarg dels segles, pel que fa a l'Edat Moderna, el castell de Cervelló va passar en mans de diferents senyors, sense tenir gaire importància militar ni econòmica.

Durant la Guerra de Successió (1701 – 1714), l'estat del castell es va veure molt perjudicat, esdevenint en un castell d'aspecte pràcticament ruïnós (CEDIP, 1995: 5).

6.3 Castell de Cervelló i Església de Santa Maria de Cervelló

El castell de Cervelló és un dels mencionats a principis de segle X. Va ajudar a enfortir la frontera de la Marca Hispànica, sobretot pel control de les valls fluvials, juntament amb esglésies, que en alguns casos defineixen assentaments (Mauri, 2006: 110).

Apareix per primera vegada l'any 904 amb l'assistència del comte Guifré Borrell i el bisbe de Barcelona Teuderic per organitzar el repoblament de la zona. Més tard, el 922 el castell és venut a Ènnec Bonfill.

---

⁵ Consultant bibliografia del terme vaig trobar el testimoni fet per Sesemir a l'Església de Santa Creu de Cervelló (actual Santa Maria de Cervelló), en el qual donava un alou amb setze cabres (Riera, 2004:758). He ordenat segons les mencions que apareixien explícitament a mesura que he rebut informació.

⁶ Va ser un vicari, que exercia la funció pública amb dret a fiscalitzar tota la transacció efectuada pels pagesos. Era destinat a salvaguardar els pagesos i la delimitació territorial, del qual el comte donava l'usdefruit per a ell i la família, d'unes determinades rendes, el feu (Llurba, 1992:9).

⁷ Els llinatges van ser fruit de la construcció ideològica, que acabarà donant forma el segle XII, per tal de justificar el seu patrimoni. Una de les senyals que s'utilitzarà per al reconeixement és l'escut d'armes (Miquel, 1997:40).

El castell era **termenat**, és a dir, formava part del territori, donava el nom de la població i la demarcació administrativa.

Fig.10: Imatge captada des d'una de les estances, concretament la de les latrines. Al fons està la torre d'Homenatge. Conserva 5 metres d'alçada, però en total feia 8 metres aproximadament.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Les últimes excavacions arqueològiques corresponents als anys: 2010 i 2011 van permetre datar les principals estructures del conjunt. Per una part, tenim la muralla, que s'adapta a l'orografia, que forma un perímetre irregular. Està construïda amb pedra local, tallada amb carreus regulars amb un nucli de morter de calç (Pancorbo, 2010: 8).

Fig. 11: Paisatge captat des de la capella del castell, en el que s'il·lustra part dels diferents punts de control del territori: el punt del fons de color vermell és Collserola, el rosa: Can Mascaró (urbanització de Cervelló) i Ciments Molins (vers Sant Vicenç dels Horts) i el punt blau, a la dreta el Mirador (Urbanització de Cervelló).

Fotografia: Alba Arévalo López.

El castell es localitza sobre un penyal allargat i estret. Hi ha dos nivells que se separen per 15 metres. El recinte inferior està l'antiga capella. El 2018 es van començar les tasques de consolidació, ja que es trobava en un estat molt precari (fig. 12 i 13).

Dins d'aquesta campanya es va delimitar i identificar les diferents dependències del castell, on es va detectar fragments aïllats d'una altra muralla que devia envoltar tot el perímetre (Artigues, 2018: 10).

Un altre element arquitectònic important per aquest indret és l'església de Santa Maria de Cervelló.

L'església apareix a la mateixa documentació del castell, l'any 904. El monestir de Sant Cugat es feia càrrec del manteniment i la construcció d'aquesta, aspecte que s'ha conservat fins a dia d'avui (Artigues, 2018: 15).

Abans de les excavacions dirigides per Ainhoa Pancorbo i Pere Lluís Artigues, ja es va realitzar una als anys vuitanta, al voltant de l'església per part de Jordi Bolòs, Iñaki Padilla i Montserrat Pagès. Van destacar que l'església anteriorment era una capella del segle IX, on es va documentar un total de 14 fosses antropomorfes excavades a la roca, de les quals es van poder estudiar 3 individus adults en estat molt precari de conservació (Bolòs, Padilla i Pagès, 1980:2).

La causa més probable per la qual els esquelets es van deteriorar va ser pels indicis d'espoli detectats durant l'excavació, però mai van poder determinar quan es van produir (fig.14).

La remodelació de l'edifici es va dur a terme a finals del segle XI i principis del segle XII. Algunes tombes antropomorfes van quedar parcialment sota, per tant, podem dir que l'assentament va ser anterior a la dita construcció (Artigues, 2018: 16).

L'antiga capella originalment tenia 3 advocacions a: Santa Creu, Sant Esteve i Sant Dalmau, probablement d'origen tardo germànic (Bolòs i Hurtado, 2018: 71).

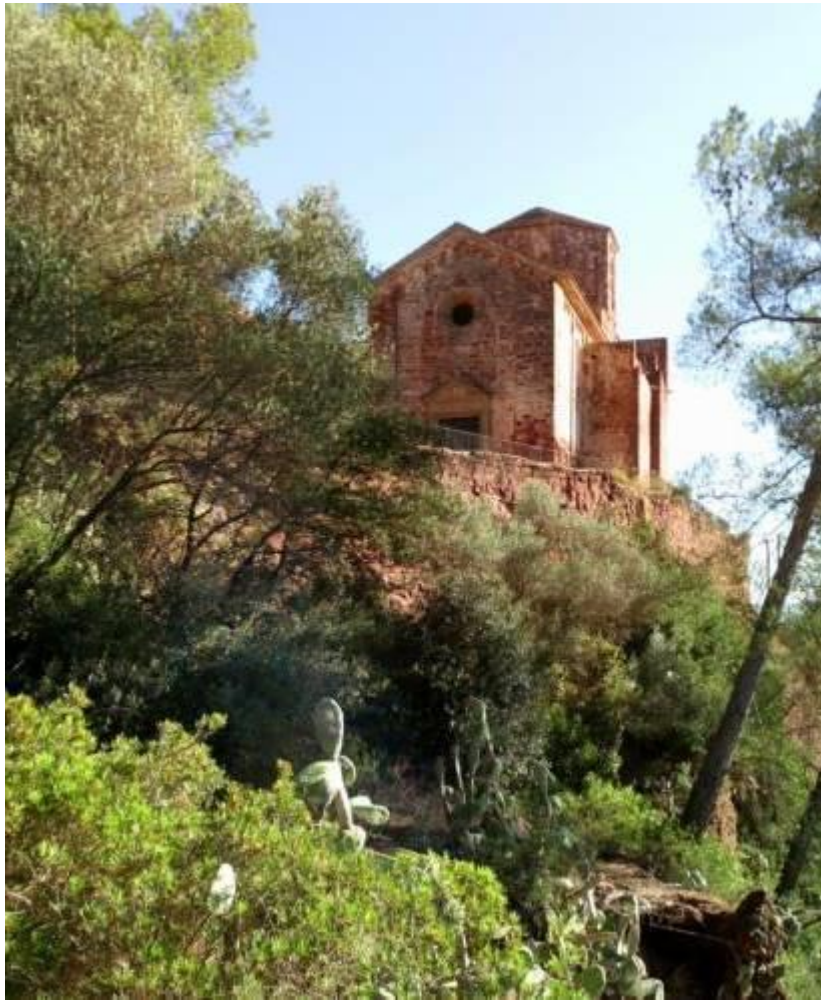

Fig. 15: Foto realitzada des d'una de les "coves". A baix a la dreta es troba Mas Pitarra i el carrer Serra Corredora (BV-2007).

Aquest seria l'aspecte fidel vers els segles XI i XII. Menys la portalada, que és del segle XVI, i les capelles laterals. En la reforma realitzada a mitjans del segle passat es va treure el campanar que estava construït just a sobre del cimbori (Artigues, 2018: 16).

A la següent pàgina es veu l'aspecte anterior que tenia a principis de segle XX.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 16: Fotografia de 1923. És interessant veure que l'entorn estava molt més desforestat, comparant amb l'actualitat. Es pot apreciar el castell des de darrere, les escales picades sobre la roca que envolten al turó per accedir a l'Ermita.

Autor: Josep Salvany, extret de Fons Salvany, Biblioteca de Catalunya.

En posició sud-oest de l'església, just al costat, es troba la rectoria o també coneguda com la casa parroquial, després es convertí en la casa del sagristà fins el segle XIX (fig. 17).

Durant els últims trenta anys, des de que es va intervenir a les tombes, s'havia arribat a la conclusió que les coves que se situen al sud de l'església era un ermitori (Llurba, 2006: 12).

Però la postura anterior no era del tot certa, ja que les excavacions realitzades el 2011 van deduir que l'antic poblat de Cervelló es trobava entre el castell i l'església, donat que es van observar encaixos de fusta i forats de pal. Per tant, les coves tindrien una funció més aviat d'aixopluc més que no pas d'habitatge o ermitori (Artigues, 2018: 12).

La visualització d'aquestes restes són difícils d'observar tan a peu com vista aèria degut a la massa boscosa que poc a poc ha anat guanyant terreny en els darrers últims anys.

Ben entrant a l'època moderna, concretament el segle XVI, el poblat medieval es traslladà a baix de la riera de Cervelló, on es localitza actualment (CEDIP, 1995: 14).

7. El molí de Can Batlle

7.1 Antecedents arqueològics. Estudi d'un molí

El molí de Can Batlle de Vallirana és l'exemple que he escollit per explicar en aquest apartat. Tot i ser un molí fariner construït al segle XV, és un dels pocs testimonis, a part del Molí dels Frares (Sant Vicenç dels Horts) museïtzats i millor conservats del Baix Llobregat.

Actualment és un centre d'Interpretació del Patrimoni Masia-Molí de Can Batlle, un espai polivalent en el qual s'organitzen visites i també activitats educatives.

L'any 1984 l'Ajuntament de Vallirana adquirí la masia, i 10 anys més tard s'inicià un projecte de restauració de l'espai sota la direcció de l'arquitecte Jordi Llorenç, amb la col·laboració de l'arquitecte Josep Rovira Pey, encarregat de la part museística i l'arqueòleg Jordi Amigó (Ajuntament de Vallirana, 1995: 2).

Entre els anys 1988 i 1989 es va realitzar la primera excavació en extensió. S'efectuà a l'interior de la masia, fent una sèrie de cales per determinar el perímetre d'aquesta, sota la direcció de Jordi Amigó i Barbeta (Fiero, 1994: 3).

Les excavacions van ajudar amb la definició dels espais, ja sigui pel que fa a ampliacions i fases constructives d'aquest molí, com per a diferenciar els sistemes mecànics.

Es destaca, sobretot, les transformacions a les que es va sotmetre el molí durant els diferents segles (XVII, XVIII i XIX), que explicaré amb més detall a continuació.

Sobre la cronologia, se sap que la construcció del molí medieval es va dur a terme a finals del segle XIV, ja que sota el paviment es van trobar ceràmiques blaves de Barcelona i valencianes, datades entre el segle XIV i XV, utilitzades per a la construcció (Fiero, 1994: 4).

La següent campanya va tenir lloc l'any 1994, consistí en l'excavació del cup del molí.

Els treballs sobretot estaven enfocats a la consolidació i condicionament de la masia, ja que presentava humitats que perjudicava l'estat de conservació, amb el fi de recuperar-lo per qüestions didàctiques.

El molí de Can Batlle apareix a l'article de *II Jornades de Molinologia* de l'any 1998. És un bon exemple per a la difusió, no només per entendre el seu funcionament, sinó en l'àmbit patrimonial i cultural, a part tenim l'arqueologia per entendre el que s'excava.

En aquest article s'explica la metodologia emprada per a cada molí estudiat, ja sigui per tipologies (si és de roda horitzontal o vertical), la investigació documental, acompanyada de fonts gràfiques i el treball de camp. També és interessant la incorporació de diferents disciplines (Serra, 1998: 8).

Després de finalitzar les investigacions pertinents, normalment se celebren congressos o es publiquen articles per tal de donar a conèixer el patrimoni i per difondre'l.

7.2 El funcionament del molí medieval

El molí fariner va ser construït sobre del terreny natural, i es va excavar la part soterrània del molí on se situava el rodet. Originàriament el molí només contava d'una roda horitzontal. El seu cup fa 11,30 metres de profunditat (Fiero, 1994: 8).

Des de la bassa, l'aigua era canalitzada a través del cup. Quan queia sobre les pales inclinades, exercia la força i la velocitat suficient per moure de la mola volandera

(moviment giratori vertical). Finalment el cacau retornava l'aigua cap a la riera (Ajuntament de Vallirana, 1995: 2).

7.3 L'ampliació. Segles XVII i XVIII

Com s'ha dit anteriorment, sobre aquestes dates el molí experimentà una ampliació: es va edificar la masia, afegint un pis addicional, i golfes.

En aquest mateix moment es comença a pavimentar el terra a partir de les moles trencades del molí del segle XV, que eren més petites i primes respecte a les d'aquest segle. El propietari dels terrenys i del molí eren del monestir de Sant Cugat, però van ser cedides per Pere Batlle (Fiero, 1994: 4).

L'any 1750 es va incorporar un celler, justament a la planta baixa. Es va tapiar l'arcada de ponent que donava accés al pati. Al nord es va alçar un edifici exempt per resguardar el ramat. Malgrat a aquests canvis, no modificà gaire l'estructura original de l'edifici (Fiero, 1994: 10).

Trenta anys més tard, el celler es convertí en cuina. Aquesta cuina estava equipada amb un forn de pa i una llar de foc.

Els propietaris de la masia compaginaven la producció del molí fariner amb l'explotació de la vinya, no gaire lluny de la masia.

Finalment a l'última fase, el molí del segle XIX va tenir lloc la incorporació de la roda vertical. La roda medieval va quedar en desús i es va ampliar la bassa. Que al mateix temps era destinada per regar els horts situats arran de la riera.

Sense determinar l'any exacte, per les excavacions arqueològiques es documenta que les parets del cup van ser ampliades (fig. 18 i 19).

El molí funcionà fins a inicis dels anys vint.

Durant la Guerra civil Espanyola (1936 – 1939) el molí va ser utilitzat com a refugi pels republicans.

Ja entrant a la dècada dels anys seixanta, el molí va ser definitivament tapiat, mentre que la bassa va ser enderrocada (Ajuntament de Vallirana, 1995: 3).

8. Els molins de Cervelló

Per tenir una visió més clara de l'entorn del terme, he trobat convenient dedicar aquest apartat a investigar la vida quotidiana i econòmica d'aquest antic hàbitat, ja que la producció de farina va formar part de la dieta medieval.

Amb la documentació obtinguda, he volgut localitzar d'alguns molins fariners (a partir del segle XVII –XVIII convertits en molins paperers) que resten dempeus a l'actualitat.

Per completar localitzaré i restituiré antics camins que apareixen a la cartografia antiga.

D'aquesta manera, es pot comprendre millor l'evolució territorial del terme de Cervelló i el seu entorn. Cal esmentar per exemple, que la construcció molinera en el riu Llobregat va dependre de diferents iniciatives, no sempre del patrimoni reial, per això les fonts es troben disperses en un gran nombre d'arxius públics, eclesiàstics i privats (Fernández, 2008: 10).

Per a l'estudi de molins s'ha de tenir present que hi ha diferents aspectes. Per una banda els judicials, com la titularitat de les aigües, per l'altra banda les rivalitats entre el rei i els senyors feudals.

La primera menció que trobem sobre els molins de Cervelló és al Cartulari de Sant Cugat del Vallès, en els quals hi venen citats un total de dotze molins corresponents a testaments, donacions, vendes i **permutes**. Aquests es localitzen a les terres del castell (Llurba i Gómez, 2017: 12).

Durant la consolidació del feudalisme, en el segle XI, i a la baixa edat mitjana, s'afegirien uns sis molins més repartits per la resta del territori: a Sant Vicenç dels Horts, Santa Coloma de Cervelló i Vallirana, construïts posteriorment, concretament entre els segles XII, XIII i XIV (Llurba i Gómez, 2017: 16).

Alguns historiadors creuen que l'existència d'aquests ubicats a la riera de Cervelló serien anteriors a la menció i construcció del castell, ja que amb l'alliberament de Barcelona l'any 801 moltes poblacions del Baix Llobregat es van repoblar per controlar les fronteres davant de "l'amenaça" musulmana (Fernández, 2008: 9).

La premissa també es recolza a partir de les lleis godes, que explícitament prohibeixen la destrucció dels molins o la desviació de l'aigua per tal de no perdre energia hidràulica, com he exposat en el capítol 5.

Els molins fariners estaven vinculats en el comerç interior, dividit en dues rutes: una que anava cap a Martorell fins a Sant Andreu de la Barca. La segona, anava en direcció a Sant Boi (coneguda anteriorment per "Alcalà") fins a Barcelona (Vives, 2007: 390).

Quan els Molins Reials van ser construïts a la banda dreta del riu Llobregat vers el segle XII a la Vila de Matoses (Molins de Rei), la competència va incrementar i les relacions entre el baró i el monarca van ser cada cop més tenses.

Aquest esdeveniment originà un empobriment econòmic, ja que els molins de la baronia van sortir mal parats. Per a aquesta raó, alguns van ser transformats en molins paperers, o van ser completament abandonats, ja que els casals construïts especialment a Sant Vicenç dels Horts i Santa Coloma van tenir predominança dins de l'eix econòmic (Fernández, 2008: 12).

Malgrat les circumstàncies, els exemplars que exposaré aquí es poden localitzar, o es poden fer una aproximació perquè ja hi ha informació suficient per fer-ho.

Molts d'ells eren coetanis en el moment de la construcció o estaven a prop entre uns i altres.

La dinàmica d'aquest apartat s'organitzarà en funció d'uns fragments traduïts del Cartulari de Sant Cugat del Vallès, juntament contrastant amb la sortida de camp, i comptant amb l'ajuda de *l'Atles del comtat de Barcelona*, l'estudi de Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, que incorporen tres molins que són extrets d'unes altres fonts.

8 de febrer de 912

Dc. 5

Una dona anomenada Matrona, vídua de Gaufred, dona al seu fill Otger la meitat d'una casa amb terres i vinyes, i la meitat d'un molí, situat al terme del *castro Cervilione*.

En aquest text fa una ubicació del molí, cito textualment: *de oriente ipso pelacus, et de meridie in silva, et in occidente in molino Sperandeo, et de circio in terra erma*.

(Llurba i Aznar, 2017: 19)

15 de febrer de 913

Dc. 6

Matrona torna aparèixer, aquesta vegada, en el qual entrega al Monestir de Sant Cugat l'altre la meitat que li quedava de les seves possessions. Esmenta també el molí, el seu rec i el seu subministrament.

(Llurba i Aznar, 2017: 19)

6 d'octubre de 921

Dc.10

Odolard fa un lliurament al monestir de Sant Cugat d'un molí, amb tots els seus estris. Esmenta que el molí estava situat al terme de Cervelló, al riu Maldevo.

Aquest text cita dos molins més, corresponents a diferents propietaris: Elebono i Sperandeo.

El primer es trobava a l'est, mentre que el segon a l'oest. Al nord es troba el bosc, i el riu Maldevo (Llurba i Aznar, 2017: 19).

Malauradament, a la sortida al riu Maldevo (Torrent de Can Martre), només em puc limitar fer alguna aproximació respecte el que es diu a les fonts escrites (vegeu figura 37).

Per estudiar a aquest indret vaig anar a dos llocs, el primer a la zona de Can Mascaró, prop on desemboca a la riera de Cervelló.

A grans trets, per a aquesta zona el riu està completament sec, ple de deixalles. Tant a riu a dalt, com cap avall, no es pot avançar més de 250 o 300 metres, ja que les canyes, esbarzers i els arbres impedeixen anar riu a través, com es pot veure a continuació:

Tampoc es va trobar indicis que fes sospitar la presència d'algun element.

L'altra possibilitat era entrar pel camí de Vilafranca de Conflent (un dels carrers de la urbanització Can Llopart, Cervelló), però el riu impossibilitava el seu accés.

Fig. 20: Imatge del riu per la zona de Can Mascaró.

Fotografia: Alba Arévalo López.

27 de desembre de 963

Dc.67

“Sigofred i Blidgari van donar al monestir de Sant Cugat un molí amb la seva columna d’aigua, la seva resclosa, el seu rec i el seu sota rec, les moles, els ferros...

Esmenta també *in cacavo de molino de Santa Maria* fent esment un altre molí sense especificar la situació del primer, indicant que a l’est tenia el riu igual al sud.

Es creu que el molí de Santa Maria es pot localitzar per la descripció, a prop del Molí del Baró, ja que està situat entre la riera de Cervelló al sud i la riera Rafamans a l’est.

Signa entre els testimonis d’aquesta donació Sperandeo.

(Llurba i Aznar, 2017: 20).

Durant molt de temps aquest molí se’l coneix com *Molí Vell*, és un dels pocs exemplars que conservem a la riera de Cervelló, i es va transformar en paperer a partir del segle XVIII, l’antic propietari va ser Francesc Ferrés, persona que apareix al cadastre de 1761. Finalment, l’any 1875 va deixar de funcionar i va ser completament abandonat (poblesdecatalunya.cat, 2020).

Actualment està en un estat molt precari ja que des del seu abandonament no s’ha realitzat cap tasca pel seu manteniment. És fàcil de trobar-lo i conserva les estructures principals.

Fig. 21: Façana d'una de les sales, concretament la de l'interior a mà dreta. Està a una cota superior respecte a l'altre, la sala esquerra, on hi hauria les moles (vegeu a l'annex, figures 22, 23, 24 i 25).

Fotografia: Alba Arévalo López.

La sala referida anteriorment, és de planta rectangular, s'obre i distribueix a dues sales més. A mà esquerra, la sala de les moles, es veu el sostre lleugerament enfonsat, de planta quadrada. Sobre del sostre està ple de deixalles que ha anat acumulant al llarg dels anys (fig. 22 i 23).

A l'extrem dret, paral·lel a la sala de les moles, no es conserva el sostre, la paret en general està molt derruïda, és la pitjor conservada (Fig. 24).

La façana de l'edifici fa uns 5 metres d'alçada, construïda amb pedra local (gres vermell característic). Hi ha les negatives dels encaixos de les bigues (Fig. 25).

Les finestres han estat construïdes amb maons, clara referència de remodelació i construcció posterior a l'ampliació.

15 de febrer de 964

Dc.70

“Adalsinda concedeix al Monestir de Sant Cugat un molí que tenia a la riera de Cervelló, amb la seva columna d'aigua, la seva resclosa, el seu rec i el seu sota rec, sol i superposat, les seves moles i els seus ferros.

Esmenta la resclosa de Todaletto a l'est, al nord el riu i a la riera de Santa Maria a l'oest”.

El nom de “Santa Maria” no existia en aquells temps, ja que la possible canonització no va ser fins el segle XVII, com en el cas de l'església (Llurba i Aznar, 2017: 21).

Suggereixen que podria fer referència a la mateixa riera de Cervelló.

Estic d'acord amb el que diuen els autors respecte a que no es fa referència a la beata Santa Maria de Cervelló⁸, tampoc el nom de la propietària del molí, que surt mencionat a la donació d'Adalsinda.

Realment sí que existia el riu amb aquest nom ja que la dona d'aquest document ho assenyala donat que aparentment el seu molí està molt a prop d'aquest altre molí, que es trobaria davant del riu de Santa Maria. Per tant, els autors es contradiuen.

21 de febrer de 964

Dc.71

Alo i Placidia, Geldemiro i Virgilia, dos matrimonis, fan una donació al Monestir de Sant Cugat d'una casa amb el seu corral, hort, arbres fruiters i un molí (fa referència a la resclosa, rec, les moles, i els ferros) situat en el castell de Cervelló.

Les referències geogràfiques mostra que l'est es localitza el rec del comte Miró, al nord el bosc, i a l'oest les terres dels donants i la casa. Al nord-oest es troba la terra de Tasia i els seus fills.

(Llurba i Aznar, 2017: 21).

El que fa interessant d'aquesta venda és la ubicació detallada, amb comparació dels altres.

Per la seva ubicació, devia compartir amb el molí del comte Borrell (vegeu figura 6), però no el menciona en cap moment, no se sap si és perquè sobre aquelles dates no s'havia construït o no trobaven la necessitat.

---

⁸ Maria de Cervelló (1230 – 1290) va ser filla de Maria i Bernat Guillem, barons de Cervelló. Va pertànyer a l'Ordre de la Mercè, i és enterrada a la Basílica de Santa Maria de la Mercè (Enciclopèdia.cat, consulta en línia, 25/05/2020 18:30 h). Veure a l'Annex l'arbre genealògic (Fig.26).

18 d'octubre de 976

Dc.117

Ènnec i la seva dona Ago⁹, fan una donació al Monestir de Sant Cugat d'un molí, la casa, les terres i els horts. Les afrontacions del molí eren per l'est de les terres d'Ènnec, al nord de les terres de Sunifred amb els seus hereus, a l'oest la casa, juntament amb la casa de Vuitiza.

Posteriorment aquest molí serà conegut com *Molí del Baró*.

(Llurba i Aznar, 2017: 22)

Fig.27: Com es pot veure a la imatge que adjunto al text, correspon a la façana del cacau del molí.

L'autor va fer unes quantes fotografies a l'interior (vegeu a l'annex, figures 28, 29 i 30).

Crèdits a Albert Esteves.

---

⁹ Aquests dos personatges principals seran els futurs barons del terme de Cervelló, quan Ènnec, setze anys més tard (992), compra el castell i les terres als comtes de Barcelona, Ramon Borrell i Ermengol I d'Urgell.

Es conserven dos estances, cobertes amb volta de canó. A la nostra mà dreta, el sostre està parcialment enfonsat. Com es pot apreciar a la fotografia, podem observar que la façana està treballada amb pedres irregulars, menys els carreus del portal i la finestreta.

Fig. 31: Fotografia del mateix lloc feta 4 anys després. Com no es va seguir amb les tasques de desbrossament, les canyes han crescut. Quatre anys enrere el cacau l'havien tancat amb una reixa.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Degut a la vegetació, si fem una prospecció és difícil de localitzar-lo, tot i estar a escassos metres del riu.

Vaig preguntar a un pastor que vivia a la vora del riu si coneixia el molí en qüestió. La seva resposta va ser que no, que riu amunt es localitzava el **molí de la riera (construït en el segle XIX)**, prop de la bifurcació entre la riera de Santa Maria i el de Cervelló, i el **Molí Vell**.

A aquestes declaracions em van fer pensar que degut al poc manteniment dels darrers anys va caure en l'oblit.

Tot i que el cacau està bloquejat per dos barreres de ciment de carretera. En el seu interior hi ha tot tipus d'objectes llançats com: mantes, pneumàtics de cotxe, maons...

Aquest és un dels exemplars transformats en molí paperer, al segle XVI.

Molí del comte Borrell 991

Aquest molí no constava al Cartulari de Sant Cugat del Vallès, sinó que el vaig trobar a l'Atlas, segurament extret de l'Arxiu Comtal. Vaig veure adient posar-lo al mapa perquè es localitzava a un indret estratègic. Per una banda, estava a prop de la riera de Cervelló i del riu Llobregat, on desemboca.

Per l'altra banda, just a l'est, segons les fonts, està el rec del comte Miró I, iniciativa per millorar el rendiment dels cultius de la part baixa del Llobregat, ja a l'altura de Garrosa es localitzaven els horts comtals, com es pot veure al mapa (vegeu figura 39).

És un testament escrit poc abans de la seva mort, ja que tenia múltiples possessions per a aquesta zona.

L'anàlisi del territori, juntament l'estudi cartogràfic, ens ajuda respecte la identificació de la toponímia local i els límits dels termes, entre altres.

Això m'ha servit per revisar dos casos explícits per poder deduir la ubicació de dos molins, malgrat que actualment no hi ha cap rastre d'ells.

Hi ha un camí vers a Ciments molins, anomenat *Camí molins* on suposadament es trobarien les terres i el molí dels dos matrimonis.

L'afirmació tot i no demostrar a grans trets, a la zona industrial de Can Mascaró (Cervelló) hi ha una carretera cap amunt dita: molí del Baró, però la seva localització (vegeu figura 39) és el més proper al pont del carrer Dotze d'octubre.

Molí de Ramio 991

Com alguns dels molins anteriors, vaig completar la informació gràcies a l'Atles de Jordi Bolòs i Víctor Hurtado, tot i que els dos autors no fan esment de la seva localització exacte, sinó que el situen a l'entrada del poble de Cervelló, vaig pensar que la seva ubicació seria la que es troba la resclosa. Aquesta serviria per conduir les aigües al molí en qüestió d'origen medieval, i va ser transformat en paperer a finals del segle XVIII. Malauradament, poc anys després durant la Guerra del Francès (1808 – 1814) va ser enderrocat (Ajuntament de Cervelló, 2020).

Fig. 32: Resclosa de Cervelló, situada al Carrer del Pi (41.394603, 1.966396).

Adjunto més fotografies relacionades amb a aquesta resclosa i una altra que vaig trobar riu a baix (fig. 33 i 34).

Fotografia: Alba Arévalo López.

Just al Camp de Futbol, en posició sud-oest, es pot observar el Castell de Cervelló coronant el turó (fig. 35).

Molí d'Endaleco 992

Sobre aquest molí no dispo de la documentació real. La notícia em va arribar per primera vegada quan consultava bibliografia de la Palma de Cervelló, explicada breument al capítol *Presentació del terme*.

En ell, s'esmenta que Endaleco i els seus fills donen a Sant Pere de les Puelles unes vinyes i el seu molí, que es troba adjacent amb un altre.

Aquesta primera informació em va servir per investigar per la zona, si realment hi era o no.

Vaig anar a la plataforma de *DIBA, als mapes del Patrimoni Cultural*. Allà mateix el vaig poder localitzar. Per comprovar la veracitat del contingut, vaig consultar *l'Atlas del Comtat de Barcelona*, en el qual mencionava el propietari i la seva ubicació, just davant del riu Rafamans.

Fig. 36: El cacau fa 1,20 metres d'alçada, mentre que l'amplada fa 80 cm.

Fotografia: Gemma López Niella.

Actualment el molí fariner conserva parts essencials. L'edifici està encaixat al terreny, i està construït per roques de gres vermelles. És de dos pisos, d'uns 4 metres d'alçada. La primera planta segurament era l'obrador, però no es pot accedir a l'interior del pis superior.

La planta baixa a l'entrada, condueix a un passadís que s'obra davant d'una gran sala, amb forma irregular.

Tot recte podem veure el carcabà, tapiat.

La bassa es situa a una cota superior sobre del molí, que era captada del curs d'amunt.

Per realitzar les fotos, vam tallar unes quantes branques per tal de facilitar l'entrada del molí.

Fig. 37: Imatge de l'interior de l'espai, on està el canal del cup tapiat, al fons de la galeria.

35Al nord-oest hi ha el riu Rafamans. Foto: Alba Arévalo López.

9. La relació entre molins i horts

Per reforçar el meu discurs, he volgut exposar 3 mapes recollits de l'ICGC corresponents als anys 50 per poder comparar amb els mapes actuals de cada terme, concretament els de: Garrosa i Cervelló, ja que entre els anys 950 i 975 es mencionen de manera constant de terres i vinyes (Mauri, 2006: 335). A part, faré una descripció i un anàlisi de l'entorn: vies de comunicació, rius, etc.

Actualment, els espais agraris vers els segles X i XII són difícils de localitzar degut a la gran transformació territorial. Les referències documentals de la irrigació, horts, arbres fruiters, parcel·les, etc. (Kirchner, 2006: 27).

Tenint aquesta afirmació present, podem valorar, per exemple, el cas del matrimoni Alo i Placidia, Geldemir i Virgilia dels quals donen la ubicació o les afrontacions de les seves possessions amb altres veïns.

Tot i ser força anacrònic, els darrers 50-60 anys el paisatge rural d'aquestes poblacions ha canviat completament per varies raons: la millora de les infraestructures al llarg dels anys, sigui carreteres auxiliars, ponts, etc. El creixement migratori de diferents localitats catalanes i espanyoles que veien a treballar al sector tèxtil i de la construcció, també està relacionat amb el creixement de les urbanitzacions.

La fundació de Ciments Molins, que afavorí les explotacions de les pedreres de Vallirana, Pallejà i Sant Vicenç dels Horts (cemolins.es, 2020).

El molí i l'hort s'ha d'entendre com un complex hidràulic, ja que els dos necessiten l'aigua. Una per transportar l'aigua a l'hort, i l'altre per moure les moles. La direcció del rec es pot canviar mitjançant les rescloses i recs (Mauri, 2006: 335).

L'estudi de la localització dels horts és una tasca difícil ja que exigeix un estudi acurat i minucios, tampoc se sap el nivell d'explotació que ha estat sotmesa les terres.

Per a la realització d'aquests mapes m'ha ajudat molt la tesi de Miquel Vives, sobretot pels camins, tot i que hi ha alguns que no se sap amb certesa l'antiguitat d'ells, o el topònim.

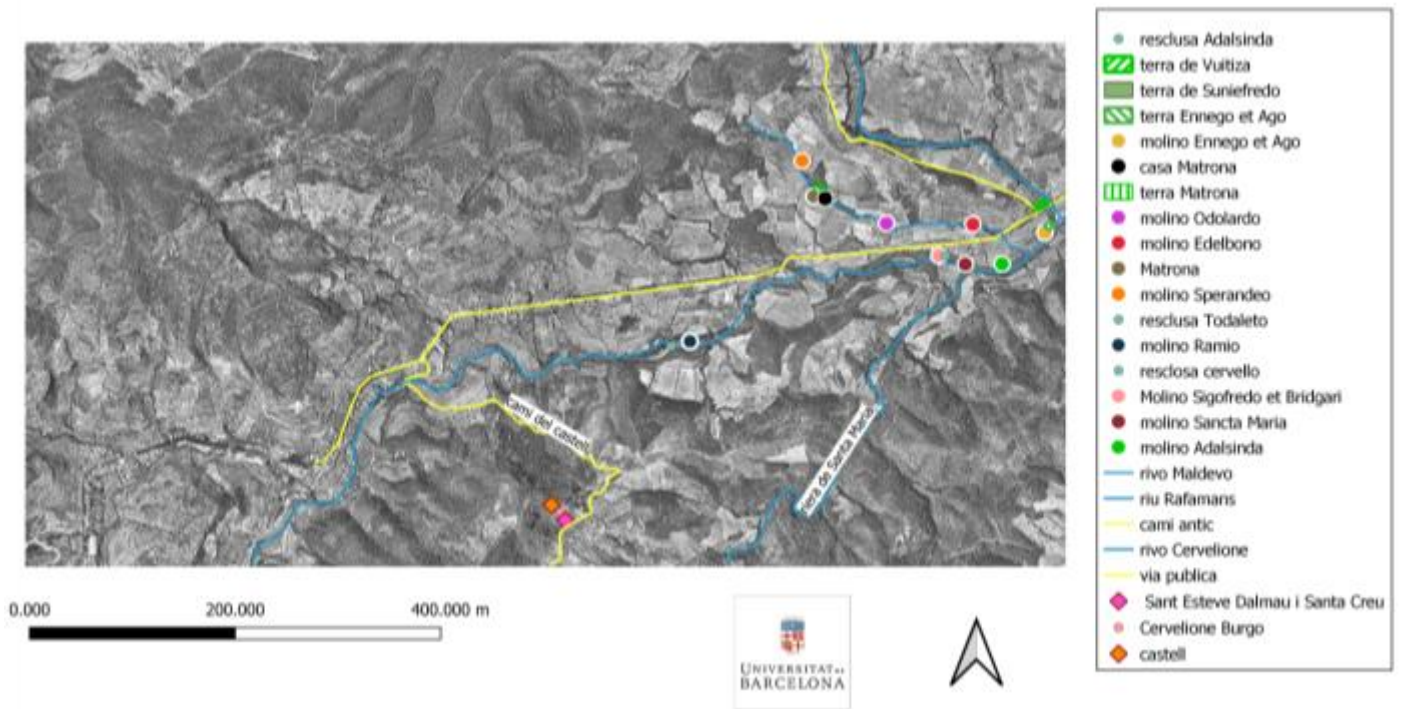

Fig. 38: Mapa del terme de Cervelló, vista general. Cda color correspon als diferents propietaris dels molins. També he indicat el Castell i l'església. He etiquetat els noms dels camins més importants, així mateix amb els rius.

Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

La majoria dels molins presents, representats cadascun per un color diferent, actualment no queda cap rastre d'ells, tampoc del rec, canalitzacions, etc. El que em va cridar l'atenció a l'hora d'elaborar els mapes és la concentració de molins vers els tres rius que desemboquen a la riera de Cervelló (Maldevo (torrent de Can Martre), Rafamans i Santa Maria).

Penso que aquest fet esdevé per l'*aprisio* i el repoblament de Cervelló, inclús abans que es construís el castell. No s'ha de menysprear la seva posició, ja que clarament tenia un control dels camins i de les rieres.

Aquest discurs reforçaria la premissa de que el poblat, des de principis de segle X fos dispers. Ocupant les zones baixes de la vall, captant recursos naturals.

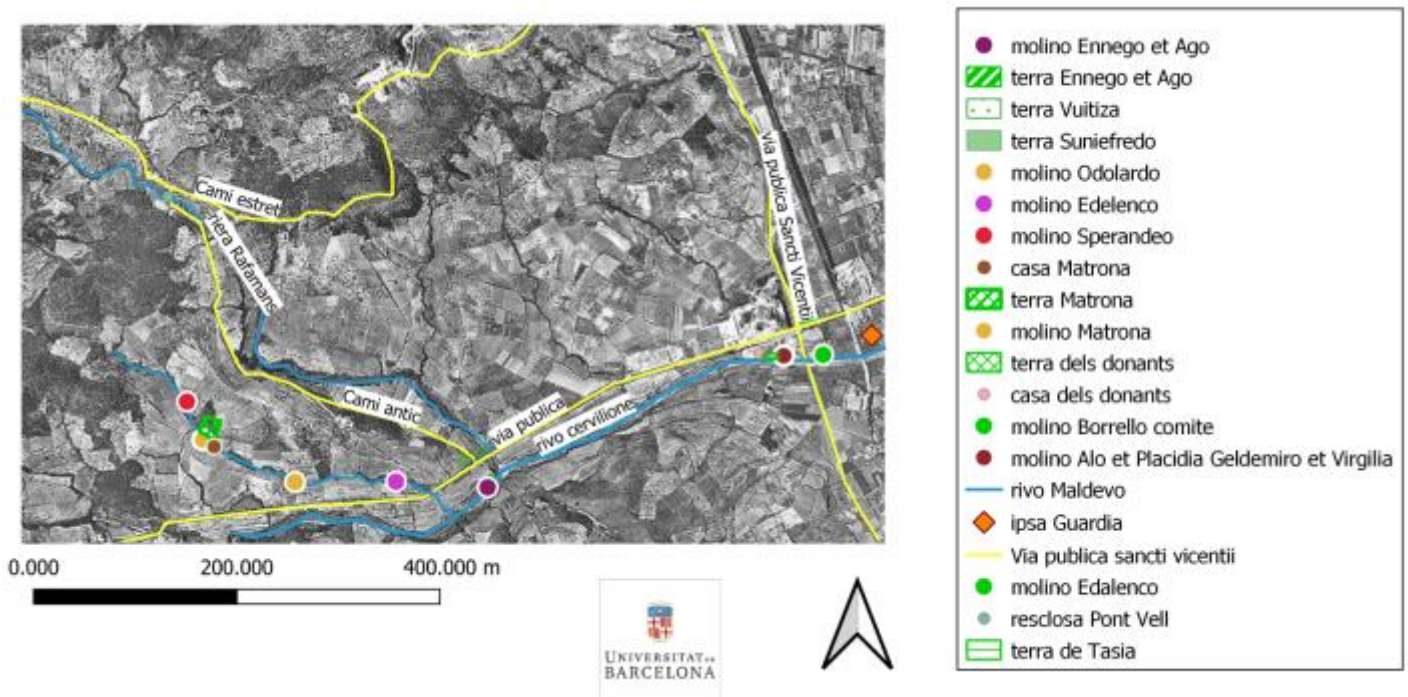

Fig. 39: Aquest mapa és l'ampliació de l'anterior. Només engloba la Palma i el nord de Sant Vicenç dels Horts.

Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

Aquí com es pot veure, la Palma amb els seus principals rius i camins (per exemple, *camí estret*, puja cap a Pallejà, de fet, el camí més directe) i el que entendríem pel nord de Garrosa (Sant Vicenç dels Horts). *La Via pública sancti vicentii*, era un dels més importants (actual carretera BV-2002) que travessava diferents termes: Sant Boi, Santa Coloma de Cervelló, Sant Vicenç dels Horts i Pallejà. Des d'allà, el camí seguia pujant fins a Sant Andreu de la Barca. Important via per a les mercaderies.

Per últim, la *via pública*, l'actual N-340, paral·lel a la riera de Cervelló.

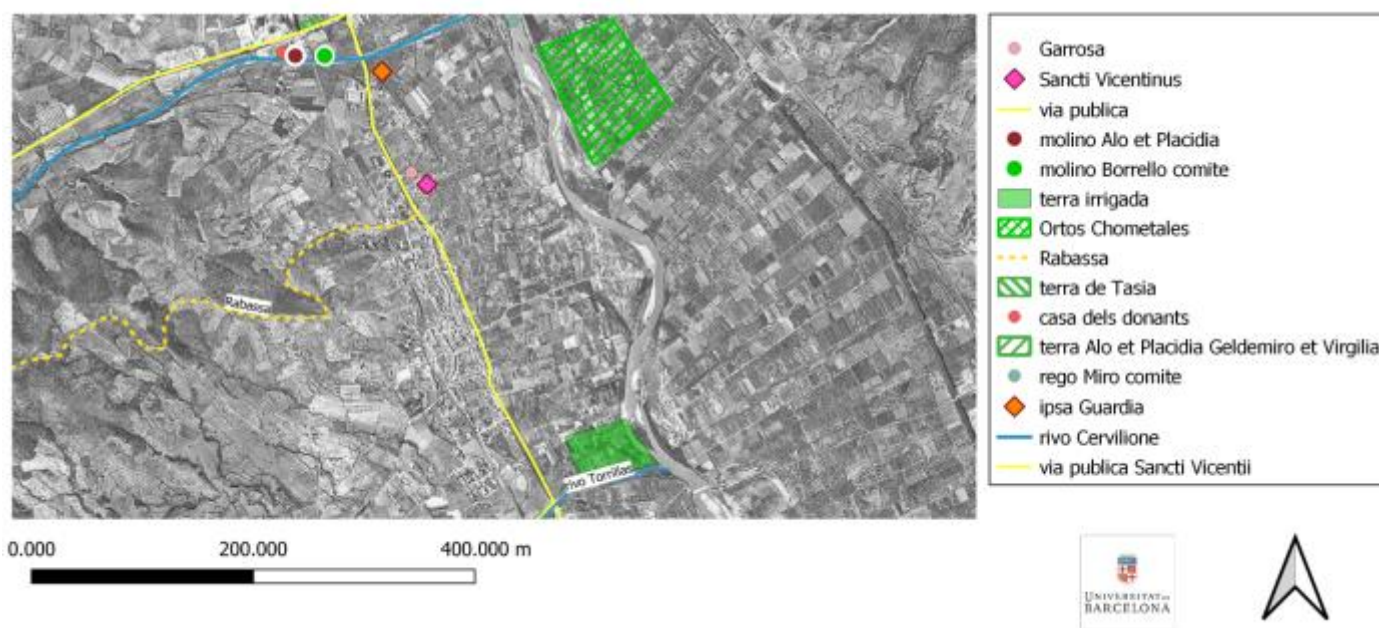

Fig. 40: Aquest últim mapa mostra l'ampliació de vila Garrosa, juntament amb l'església, la torre i el poble.

Realitzat amb el *software* Qgis. Autora: Alba Arévalo López.

Vila Garrosa era un terme molt extens i important pel comtat, ja que comptava amb els horts comtals, aproximadament situats a l'actual ciutat de Sant Feliu i dins del poble medieval de Garrosa. L'extensió dels horts és totalment orientativa.

El nord-est es trobaria el rec del comte Miro I, que ajudaria a regar la terra irrigada del sud, Santa Coloma de Cervelló.

El sud-oest del terme desemboca el riu de Torrelles *rivo Torrillias*, que floreix al Serrat de Can Güell).

El camí de Rabassa era el més directe per anar al Castell de Cervelló (Vives, 2007:434).

10. Conclusions

Aquest treball m'ha servit per entendre millor tots els termes de manera individual que abans formaven part del terme del castell de Cervelló, com també la seva evolució territorial.

A grans trets podem dir que els pobles actuals tenen una certa organització dispersa. Perseverança que ja es veu des de l'alta i plena edat mitjana, ja que ocupaven clarament zones d'explotació de recursos i activitats econòmiques, com són els molins, arbres fruiters, petits cultius i la ramaderia.

Aquest esdeveniment és degut a qüestions històriques com la progressiva consolidació de la Marca Hispànica. Per a aquestes dates encara es vivia amb inseguretats, perquè la frontera no era estable. Però no significa que els termes fossin completament deshabitats.

Aquests arguments van ser un dels pilars per a l'articulació i la organització de les futures urbanitzacions que coneixem a l'actualitat, vistes per exemple a: Vallirana i Cervelló.

Si mirem des del punt de vista retrospectiu a l'hora d'analitzar l'enllaç entre els camins principals com els auxiliars de cada terme, i tenint present l'antiguitat d'algunes poblacions, no són fruit de la casualitat, ja que deuriem tenir un significat i un valor estratègic econòmic, militar i per a la pròpia subsistència.

A part de l'anàlisi territorial, l'estudi previ de la història i del funcionament del molí hidràulic, m'ha ajudat a identificar les diferents parts durant la meua sortida de camp, per tal de documentar de la forma més curosa i objectiva possible.

Seria ideal que es realitzessin excavacions d'alguns dels molins exposats al treball. Sóc conscient que la realitat és molt més complexa, almenys per consolidar les estructures per tal de no caure en l'oblit.

Malgrat les circumstàncies del Covid-19 he pogut complir tots els objectius que m'havia proposat des d'un principi, com és la sortida de camp i generar la suficient

documentació gràfica per tal que quedés constància a l'elaboració dels mapes de cada terme estudiat.

11. Glossari

Castell termenat: *m.* Circumscripció territorial centrada en un castell, que donava el nom del terme. Podia comprendre un nombre determinat de parròquies o nuclis poblats.

Nissaga: *n.f.* Origen d'una persona o conjunt dels seus avantpassats, especialment si és il·lustre.

Permuta: *n.f.* Canvi o substitució d'una cosa per una altra, per exemple, unes propietats.

Sagrera: *m.* Espai sagrat, que es troba sota la protecció i immunitat eclesiàstica. Comprenia l'església, el cementiri i l'espai inclòs dintre de les trenta passes.

12. Bibliografia

ARTIGUES CONESA, PERE LLUÍS (2018). *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada al Castell de Cervelló (Baix Llobregat)*. Núm. Mem. 11063.

BOLÒS, J., PADILLA, I. , PAGÈS, M.(1980). *La necròpolis de tombes antropomorfes de Santa Maria de Cervelló*.

BOLÒS, J., NUET, J. (1983). *Els molins fariners*. Ketres Editora, Barcelona, pp. 15 - 79.

BOLÒS, J. , HURTADO, V. (1993). *La xarxa viària catalana a l'alta Edat Mitjana. Una aproximació des de la Cartografia*. Anuario de estudios medievales, nº 23, Barcelona, pp. 3 – 26.

BOLÒS, J. , HURTADO, V. (2018). *Atles del comtat de Barcelona (801 – 993)*, Universitat de Lleida, Rafael Dalmau Edicions, Barcelona, pp. 5 – 196.

CAPMANY, M., PACUAL, M (2008). *La Palma, 10 any. Història d'una independència*. Ajuntament de la Palma de Cervelló, La Palma de Cervelló. pp. 10-19.

CENTRE D'ESTUDIS I DIVULGACIÓ DEL PATRIMONI (1995). *Cervelló i La Palma. Guia del patrimoni històrico-artístic*. Ajuntament de Cervelló, Barcelona, pp. 5 – 18.

DONAT, L., SOLÀ, X (2014). *Els molins: construccions, tipologies i usos*. Associació d'Història Rural, Girona, pp. 67 – 84.

FERNÁNDEZ I TRABAL, JOSEP (2000). *En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII – XVI)*. Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Barcelona, pp. 85 – 88.

FERNÁNDEZ I TRABAL, JOSEP (2008). *Estudis històrics i documents dels arxius de Protocols XXVI*, Col·legi de notaris de Catalunya, Fundació Noguera, Barcelona. Pp: 6 – 60.

FIERO, X. (1994). *Memòria de l'excavació d'urgència realitzada al Molí de Can Batlle, Vallirana, els dies 12 al 20 de desembre de 1994*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, Núm. Mem. 1533, pp. 1 - 22.

FITXA. *Els Castells catalans. El Castell de Cervelló* (pp. 1-3).

GELADÓ I PRAT, ARIADNA (2017). *Mapa del patrimoni cultura de Vallirana*. Diputació de Barcelona, Barcelona. pp: 14 – 22.

KIRCHNER, HELENA. (2006). *Espais agraris en el terme del monestir de Sant Cugat del Vallès (segles X –XIII)*, Arqueologia Medieval nº 2, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, p. 22 - 35.

LLOBET MASSANA, MARIA (2019). *Restauració d'elements del recinte Jussà del conjunt monumental del Castell de Cervelló (Cervelló, Baix Llobregat)*. RGD Arquitectura.

LLURBA I RIGOL, JOSEP (1992). *Ènnec Bonfill. 1000 anys (992 – 1992)*, Molins de Rei (Barcelona).

LLURBA I RIGOL, JOSEP (2006). *Racons d'història cervellonina*, Vallirana, Barcelona. Pp. 12 – 15.

LLURBA I RIGOL, J. i GÓMEZ AZNAR, È (2017). *Molins medievals i molins paperers a Cervelló*, Ajuntament de Cervelló, Barcelona. pp 14 – 40.

MAURI, ALFRED (2006). *La configuració del paisatge medieval: el comtat de Barcelona fins el segle XI*, Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 110 – 335.

MAYOR, ADRIENNE (2016). *Mitriades el Grande. Enemigo implacable de Roma*, Desperta Ferro Ediciones, Madrid, pp. 18.

MIQUEL I LÓPEZ, JÚLIA (1997). *Els Cervelló, Barons de Querol – Montagut a l'Edat Mitjana*.

PAGÈS I PARETAS, MONTSERRAT. (1983). *Les esglésies pre-romàniques a la comarca del Baix Llobregat*, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, n° XXXII Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pp. 118 -119.

PAGÈS I PARETAS, MONTSERRAT. (1992). *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 330 – 410.

PANCORBO PICÓ, AINHOA. (2010). *Memòria excavació arqueològica realitzada al Castell de Cervelló. 2010. Cervelló, Baix Llobregat*. Núm. Mem. 12028.

PÉREZ MARTÍN, ENRIQUE (2008). *Estudio histórico-tecnológico y representación gráfica de los molinos de viento de la Mancha, en la España de los siglos XVI al XIX, mediante técnicas de dibujo asistido por ordenador (DAO)*, Universidad Politécnica de Madrid, Escuela Técnica Superior de Ingenieros Agrónomos, Madrid, p. 54.

RIERA MELIS, ANTONI. (2004). *La ramaderia pagesa als comtats catalans (segles IX – XI)*, Universitat de Barcelona, Estudis d'Història Agrària n° 17, p. 751 – 764.

ROCA GARRIGA, PERE (1990). *Referències a Molins en el Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona, pp. 87 – 92.

SERRA, ROSA (1998). *A propòsit dels molins fariners*. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, Terrassa, Barcelona, pp. 8 – 14.

VALLIRANA, AJUNTAMENT (1995). *El molí de Can Batlle*, Diputació de Barcelona, Barcelona, pp. 2 – 4.

VILA I CARABASSA, JOSEP M. (2005). *Memòria científica de l'excavació de la Torre del Senyor (Torrelles de Llobregat, Baix Llobregat. Estudi numismàtic*, Direcció General del Patrimoni Cultural, Barcelona, núm. Mem. 383, pp. 1 – 3

VIRELLA I BLODA, ALBERT (2004). *Els molins d'aigua en l'alta edat mitjana a ponent del Llobregat*, Vilanova i la Geltrú, pp. 250 – 271.

VIVES TORT, MIQUEL (2007). *L'evolució històrica de la Xarxa viària entre el Llobregat i el Foix. Des de l'època romana fins al tercer decenni del segle XX*, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona, Barcelona, pp. 381 – 546.

13. Webgrafia

<http://www.palleja.cat/el-municipi/municipi/historia.htm> (Consulta en línia: 18/04/2020: 15.30 h).

<http://www.torrelles.cat/torrelles/historia> (Consulta en línia: 26/04/2020: 10.30h).

http://patrimonicultural.diba.cat/index.php?codi_ine=08110 (Consulta en línia: 26/04/2020: 2.55h).

<https://www.cemolins.es/es/grupo-ciments-molins/quienes-somos/historia> (Consulta en línia: 18/06/2020: 13.14h).

<https://www.elllobregat.com/noticia/5979/histria/torelles-de-llobregat-els-origens.html> (Consulta en línia: 18/06/2020: 0.53h).

<http://www.meteovallirana.es/geologia-vallirana.html> (Consulta en línia: 27/06/2020: 22.30h).

14. Annex

Fig. 5: resclosa del Pont Vell, de la Palma de Cervelló, situat just a l'entrada del poble.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 12: Resultat de les últimes excavacions arqueològiques, realitzades a l'interior i a l'exterior. Aquesta imatge correspon a l'antiga capella del castell. A la següent imatge, mostro amb més detall la consolidació. Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 13: Paret consolidada de la capella del castell. Just a sota estan les cisternes, parcialment destruïdes durant la Guerra Civil Espanyola (1936 – 1939).

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 14: Una de les tombes antropomorfes excavades a la roca, descobertes als anys 80 del segle passat. Aquestes es troben al sud de l'església, a sota està una de les coves.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 17: Antiga rectoria de Cervelló. Situada al sud-oest respecte a l'Ermita. Com es pot veure, està construïda amb gres vermell, roques locals, al mateix cas que els molins i el castell.

Fotografia: Alba Arévalo López.

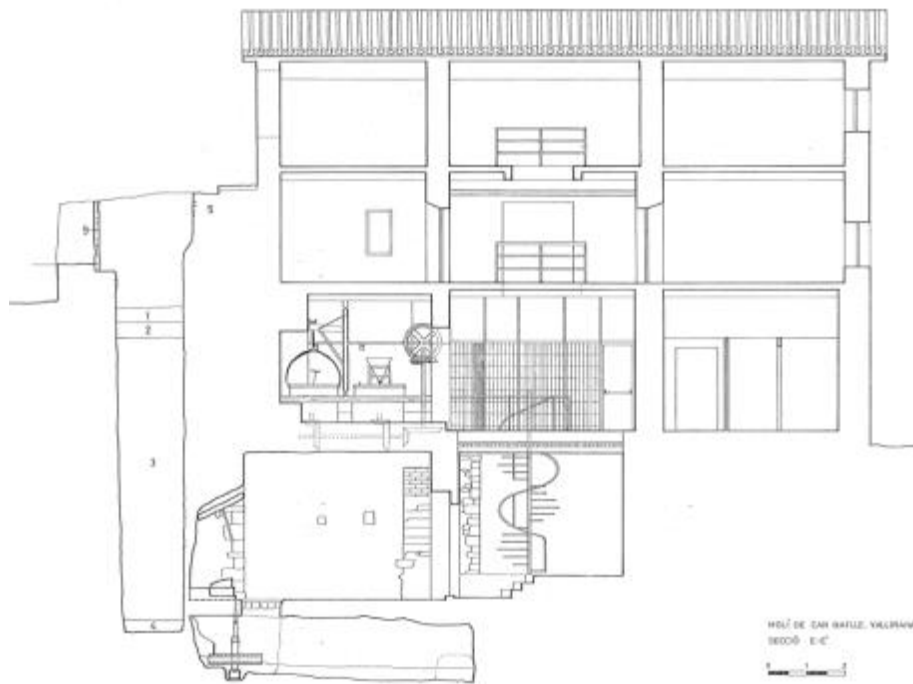

Fig. 18: Secció transversal de la Masia Can Batlle a l'actualitat, realitzada després de la intervenció arqueològica. El que fa interessant, és la bona conservació del pou, l'obrador i la sala de les moles.

Dibuix realitzat per Xavier Fiero, 1994: 21.

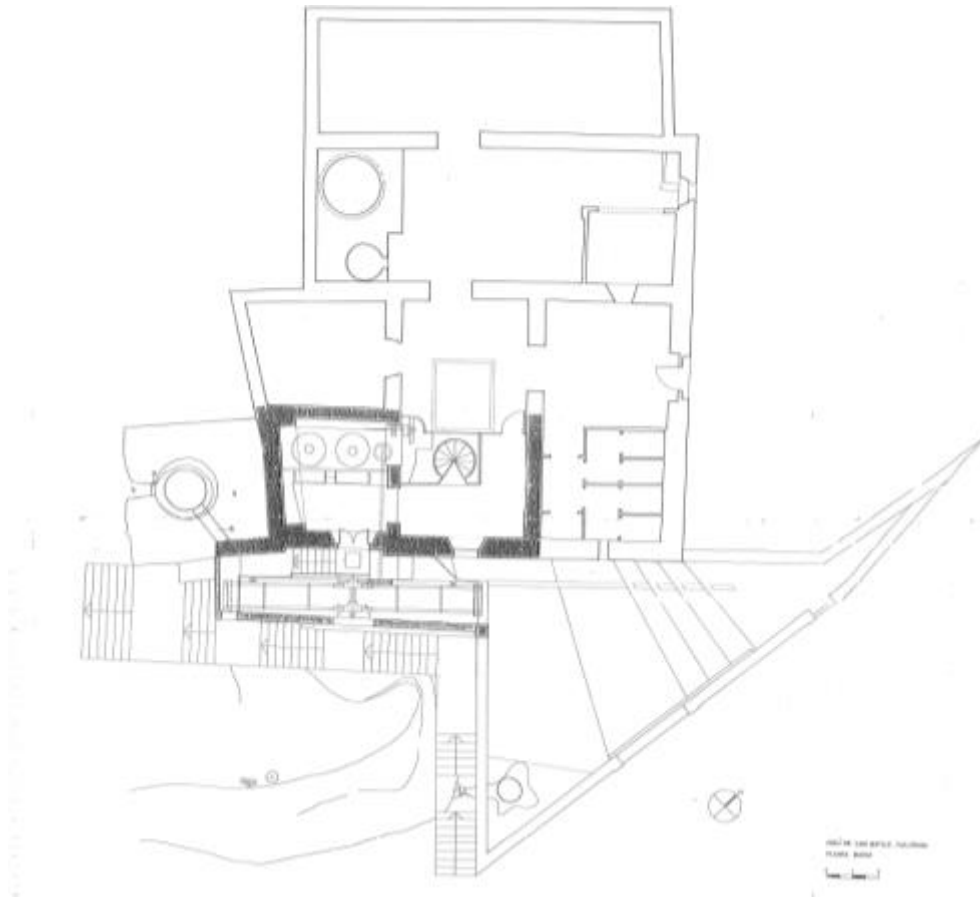

Fig. 19: Planta de la masia. He posat aquest dibuix perquè es veu ben representada la bassa, que queda tallada a la secció transversal. Just a l'encaix entre el pou i la bassa es troba la roda vertical, que funciona per acció de gravetat.

Dibuix realitzat per Xavier Fiero, 1994: 22.

Fig. 21: Entrada a la sala de les moles, on s'accedia a mà esquerra, molí de Sigofred i Bridgari. Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 22: Interior de la sala de les moles, podem veure que, a la banda esquerra és el cacau. Fotografia: Gemma López Niella.

Fig. 23: Fotografia: Gemma López Niella. Aquesta imatge correspon a la planta superior de l'anterior. Al terra està ple de deixalles de tot tipus, com passa el Molí de Baró.

Fotografia: Alba Arévalo López

Fig.24: Sala de la banda dreta, com s'ha indicat a l'apartat corresponent, és el lloc més perjudicat de tot el molí.

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 25: Façana interior de l'edifici de la sala que es troba a mà dreta. Com es pot veure a aquesta paret, s'han conservat les negatives de les bigues, i hi ha restes de guix que cobria la pedra.

Fotografia: Alba Arévalo López.

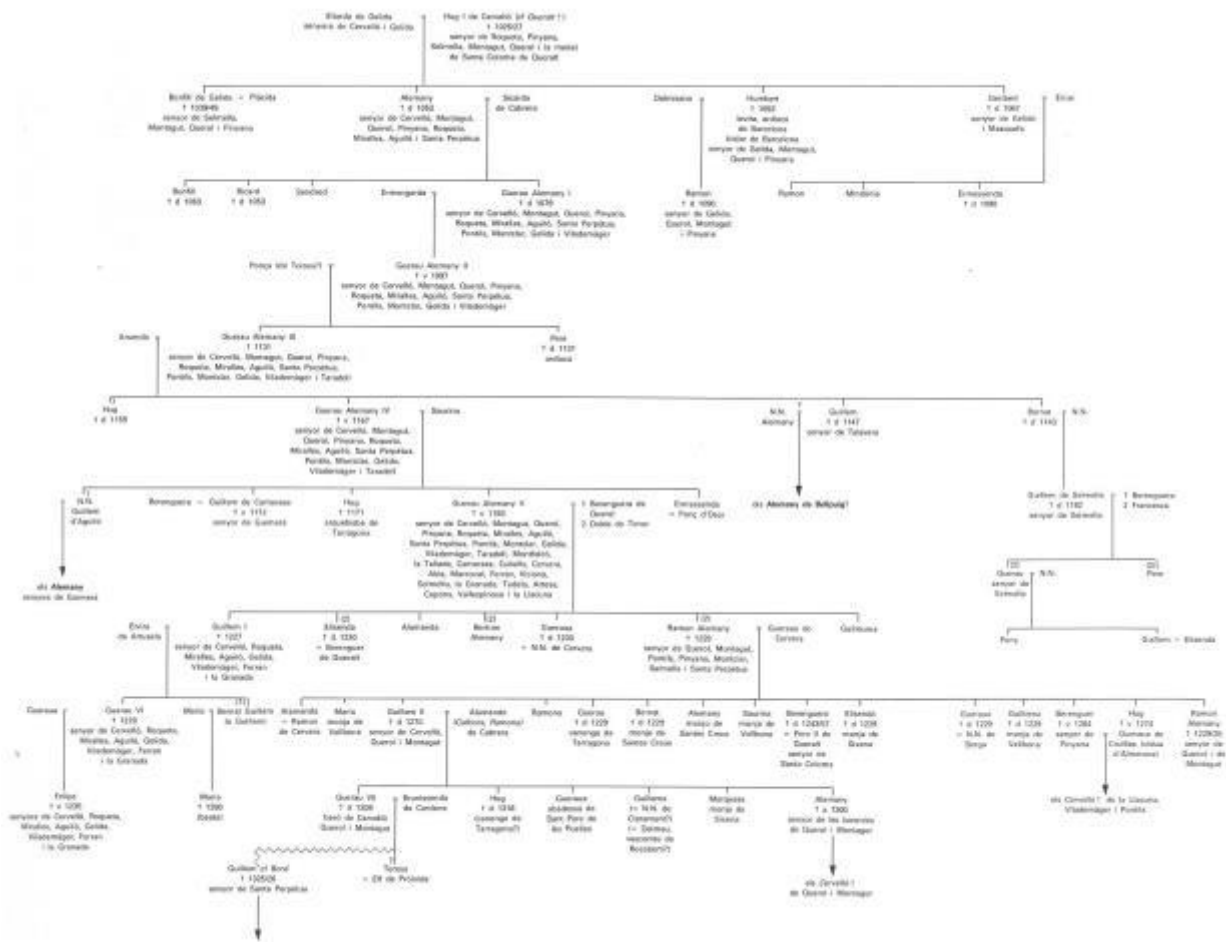

Fig.26: Arbre genealògic dels primers barons de Cervelló, fundadors del llinatge, juntament amb la seva descendència.

Com s'ha mencionat en el text, els autors pensaven que el nom del riu Santa Maria era gràcies al de la beata, però com ja he dit abans, el nom no fa al·lusió a ella.

Maria es troba a la setena línia començant per d'alt, a l'extrem esquerre.

(Imatge extreta de Enciclopèdia.cat, 2020).

Fig. 28: Fotografia ampliada del bloqueig de l'entrada i les deixalles espargides per tot arreu a l'interior del molí. L'aspecte actual és completament respecte fa 4 anys enrere..

Fotografia: Alba Arévalo López.

Fig. 29 i 30: Són fotografies de l'interior del Molí del Baró. Van realitzar tasques de neteja pel voltant, sense consolidar els forats, tal i com es mostra a la segona.

Fotografies extretes d'Albert Esteves, 2016.

Fig. 33 i 34 : Aquestes dos fotografies són diferents rescloses que es troben a la riera de Cervelló. Estan separades per uns 130 metres.

Fotografies: Alba Arévalo López.

Fig. 35: Com he indicat al text, al fons es pot veure el castell de Cervelló. A mà dreta està al camp de futbol. Baixant per una rampa, al nord del camp està la resclosa de Cervelló.

Fotografia: Alba Arévalo López.

